

Emr-i Şer' Mu'teberdir; Kânûnu Yoktur: Klasik Osmanlı Ceza Kanunlarının Derkenar Notlarıyla Tashihi

The Sharī'a Law is Valid; There is No Kânûn: Correction of the Classical Ottoman Criminal Kânûns with Marginal Notes

Muharrem Midilli

Öz

Bu makale klasik Osmanlı ceza kanunlarının derkenar notlarıyla tashihi ele almaktadır. Amaç bazı kanunname nüshalarında bulunan derkenar notlarının Osmanlı ceza kanunlarının gelişimindeki rolünü göstermektir. 15. yüzyılda ilk defa para cezalarını düzenlemek üzere çıkarılan ceza kanunlarına zamanla ağır cezaları düzenleyenlerin de eklenmesiyle temel ceza kodu teşekkül etmiştir. Bir sonraki yüzyılda yapılan ilavelerle ceza kanunları bazen şeriâtın alanına girecek şekilde gelişimini sürdürmüştür. Ceza kanunlarının bu gelişimine yönelik yer yer bir reaksiyon olarak da okunabilecek derkenar notları, esas itibarıyla kanunların şeriat karşısındaki geçiciliğini hatırlatma gayesi taşır. Genellikle Nişancı Celâlzâde'ye nispet edilen notlar bilinçli bir şekilde temel ceza kodunu görmezden gelir ve neredeyse tamamen yeni eklenmiş kanunları hedef alır. Bu durum 15. yüzyılda teşekkül eden temel ceza kodunun şeriâtın yanında bir tür kânûn-i kadîm vasfıyla daimi bir meşruiyet ve otorite kazanmış olduğuna işaret eder. Derkenarlarda en fazla tekrarlanan “Emr-i şer' mu'teberdir, kânûnu yoktur” notu temel ceza koduna eklenmiş olan bazı yeni kanunların vazedici hükümdarın vefatıyla geçerliliğini kaybettiğine ve ilgili alanda şeriâtın yeniden muteber hale geldiğine dikkat çeker. Yeni kanunlar içinde özellikle diyet ve tazmin gibi şeriâtın alanında yer alması gereken telifleri düzenleyenler Nişancı'nın öncelikli hedefleri arasında yer alır. Bazı kanunların yürürlükten kaldırıldığını, arza muhtaç olduğunu ya da fihki yönden yanlış yazıldığını ifade eden notlara da rastlanır. Çalışma mezkur derkenar notlarını hedefledikleri kanunlarla birlikte incelemekte ve yorumlamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Hukuku, Ceza, Kanun, Tashih, Derkenar

Abstract

This article discusses the use of marginal notes to correct the classical Ottoman penal codes. It aims specifically to describe the role of the marginal notes in certain kânûnnâme manuscripts in the development of the Ottoman criminal code. In the 15th century, the basic penal code was formed with the addition of kânûns stipulating heavy penalties to the kânûnnâme that was enacted to regulate fines. Through additions made in the next century, criminal laws continued to develop in a way that sometimes overlapped with the domain of sharī'a. The marginal notes, which can be interpreted as responses to the development of the criminal kânûns, are typically intended to emphasize the transience of the kânûns unlike sharī'a. Generally attributed to Nişancı Celâlzâde, the notes intentionally ignore the basic penal code and almost exclusively target newly added kânûns. This pattern indicates that the basic penal code, developed in the 15th century, had gained a permanent legitimacy and authority as a kind of kânûn-i kadîm alongside the sharī'a. The most frequently repeated marginal note is, “The injunction of the sharī'a law is valid; there is no kânûn (in this matter),” which draws attention to the fact that some new kânûns added to the basic penal code became invalid upon the death of the legislator, thus sharī'a applied again in the relevant matter. Among the new kânûns, those regulating the compensation that should

* Sorumlu Yazar: Muharrem Midilli (Dr. Öğr. Üyesi), Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuku Anabilim Dalı, Trabzon, Türkiye. E-posta: muharrem_midilli@trabzon.edu.tr ORCID: 0000-0002-4502-3447

Atf: Muharrem Midilli, “Emr-i Şer' Mu'teberdir; Kânûnu Yoktur: Klasik Osmanlı Ceza Kanunlarının Derkenar Notlarıyla Tashihi.” *darulfunun ilahiyat* 32, 1 (2021): 35–64. <https://doi.org/10.26650/di.2021.31.1.861451>

be included under *sharī'a*, such as blood money, are among the the Nişāncī's priority targets. Other corrections indicate that particular laws have been abolished, are in need of a special order from the ruler, or are written incorrectly in terms of *fiqh*. The article examines and interprets these notes along with the laws they target.

Keywords

Ottoman Law, Penal Code, *Kānūn*, Correction, Marginal Note

Extended Summary

This article focuses on the use of marginal notes to correct the classical Ottoman penal *kānūns*. It aims to describe the relationship between the corrections in some *kānūnnāme* manuscripts, the *sharī'a*, and the development of the penal code. In the 15th century, the basic penal code was formed with the addition of *kānūns* stipulating heavy penalties to the *kānūnnāme* that was enacted to regulate fines. Through additions made in the next century, criminal laws continued to develop in a way that sometimes overlapped with the domain of *sharī'a*. The marginal notes, which can be interpreted as responses to the development of the criminal *kānūns*, are typically intended to emphasize the transience of the *kānūns* unlike *sharī'a*. They intentionally ignore the basic penal code and almost exclusively target newly added *kānūns*. This pattern indicates that the basic penal code, which developed in the 15th century, had gained a permanent legitimacy and authority as a kind of *kānūn-i kadīm* alongside the *sharī'a*.

Most of the marginal notes that abolish or amend the classical Ottoman penal *kānūns* are in four separate *kānūnnāme* copies. The title of three of these copies contain records showing that they belonged to the deceased Sultan Salīm. An important part of the marginal notes in the last copy, which contains the regulations of the *Kānūnī* period, was copied from one of the earlier three copies or another one very similar to them. Although the notes are often attributed to Nişāncī Celālzāde, some copies also individual notes added by the later Nişāncīs and possibly by scholars. Attributing corrections to Celālzāde would raise an important question: Why did he abolish or amend the *kānūns* that he had probably added to the *kānūnnāme* by himself? For now, the most plausible answer to this question, apart from actual corrections, is that the Nişāncī wanted to emphasize that *kānūns* added to the basic penal code lost their validity upon the death of the ruler who introduced them. Whereas the ancient Ottoman *kānūns* had (somewhat like the *sharī'a*) always existed in the legal universe and entered into force with the ceremonial approval of the ruler, the *kānūns* enacted by the will of later rulers remained in force only for the lifetime of the ruler in question.

Some contemporary authors argue that the marginal notes abolished or amended some *kānūns* that were contrary to the *sharī'a* and exceeded the boundaries of *ta'zīr*. However, the fact that the *kānūns* in question were generally enacted in the 16th century demands a reconsideration of the reasons for abolition or amendment. The most frequently repeated marginal note is, "The injunction of the *sharī'a* law is valid; there is no *kānūn* (in this

matter),” which draws attention to the fact that some new kānūns added to the basic penal code lost their validity upon the death of the legislator, thus sharī‘a applied again to the relevant matter. Among the new kānūns, those regulating the compensation that should be included under sharī‘a, such as blood money, were among the Nişāncī’s priority targets. What motivated the Nişāncī was that blood money and other types of compensation were not generally mentioned in the kānūns of the 15th century and the ruler who legislated on the matter was no longer alive. The margins of many other kānūns include notes stating that the provision of the kānūn will be enforced only if required by the sharī‘a, that it is wrong, nullified, or forbidden, that it will not be based on adjudication, or that it requires a special order of the sultan. There are also notes draw attention to technical errors in the drafting of the kānūns in terms of jurisprudence and warning the authorities to apply political penalties. The article examines and interprets these notes alongside the relevant kānūns.

Giriş

Klasik Osmanlı ceza kanunlarının ilk defa ortaya çıktıkları 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir yüzyıl boyunca önemli gelişmeler kaydettikleri bilinmektedir. Başta çoğunlukla para cezalarını düzenleyen kanunlara zamanla ağır cezaları düzenleyenlerin de eklenmesiyle temel ceza kanunu teşekkül etmiştir. 16. yüzyılda ceza kanunlarının kapsamı bir hayli genişlemiş ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) son sınırlarına ulaşmıştır. Benzer bir gelişim kanun maddelerinin dil, yazım ve tertibinde de yaşanmıştır. Özellikle kanun maddelerine zaman içinde şeriatla daha fazla uyumlu olmalarını sağlayacak bir takım kayıtların eklenmiş olması dikkat çekicidir. Nitelik ve nicelik yönünden gelişmekle birlikte yüzyıl boyunca neredeyse hiçbir ceza kanununun iptal ya da tadil edil(e)memesi, özellikle Kanuni'den sonra ciddi sosyoekonomik değişimlere rağmen temel unsurları itibarıyla adeta aynı kalmaya devam etmesi şaşırtıcıdır. Kanunlara yönelik iptal veya tadil teşebbüsleri muhtelif zamanlarda kanunnamelerin derkenarlarına düşülen notlarla sınırlı kalmış görünmektedir. Gerçekten bazı kanunname nüshalarında ceza kanunlarını şeriat ve/veya kanun yönünden tashih etmeyi hedefleyen derkenar notları bulunur. Bu çalışmada mezkur derkenar notları incelenmekte ve hedefledikleri kanunlarla birlikte yorumlanmaktadır. Amaç klasik ceza kanunlarının şeriat ve kanun yönünden gelişiminde derkenar notlarının oynadığı rolü göstermeye çalışmaktır.

Osmanlı ceza kanunlarının gelişimi ve şeriat-kanun ayrımı yönünden son derece önemli olan derkenar notları üzerine şu ana kadar müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Uriel Heyd pek çok kanunname nüshasını kritik ederek hazırladığı Osmanlı ceza kanunu metninde bu notların önemli bir kısmını zikretmiştir.¹ Ancak görmediği başka bir derkenarlı nüsha nedeniyle kenar notlarının tamamını kaydettiği söylenemez. Heyd birçok nüshada bulunan kenar notlarını Osmanlı ceza hukukunun gelişiminin önemli bir kanıtı olarak değerlendirir. Kenar notlarının çoğunun ceza kanunlarını şeriatla çeliştikleri için iptal veya tadil ettiğini iddia eden müellif bu durumu Kanuni'nin hükümlerinde şeriatın ağırlık kazanmasıyla ilişkilendirir.² Bu değerlendirme kenar notlarının genellikle kanunnameye eklenmiş olan yeni kanunları işaretlemesi yönünden doğrudur. Ancak müellifin şeriatla çeliştikleri için iptal ya da tadil edildiğini öne sürdüğü kanunların umumiyetle 16. yüzyılda çıkarılanlar olması, iptal veya tadil gerekçelerinin yeniden düşünülmesini gerektirir. Tashihli bir nüshayı ilk defa neşreden Anna Tveritina derkenar notlarını düşen kişinin muhtemelen yaşadığı zamanın ihtiyaç ve şartlarına pek uymayan hükümleri

1 Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, ed. V. L. Menage (Oxford: Oxford University, 1973), 54-93.

2 Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 148, 149.

reddettiğini söyler.³ Ne var ki özellikle toprak ve vergi hukukuyla ilgili olanlar bir yana bu ihtimal eski ceza kanunlarına I. Selim ve Kanuni tarafından zaten zamanın ihtiyaç ve şartlarına göre eklenmiş görünen yeni hükümleri hedefleyen notlar için söz konusu olamaz. Ahmet Akgündüz derkenarlı nüshaların sadece ikisini dikkate alarak hazırladığı çeviri yazıda çok sayıda derkenar notunu dipnotlarda göstermekle⁴ birlikte notların hedeflediği kanunlarla nasıl bir ilişkisi bulunduğu genellikle temas etmez. Mehmet Akif Aydın'a göre derkenarlardaki iptal veya tadiller tazir çerçevesini aşan bazı kanuni düzenlemelere yönelik olarak yapılmıştır.⁵ Fakat derkenar notları sadece tazir çerçevesini aşan kanunlara yönelik olarak yapılmış olsaydı o zaman çok daha fazla kanunun iptal ya da tadil edilmesi gerekirdi. Okumakta olduğunuz çalışmada yukarıdaki görüşlerin belli ölçüde doğruluk payı bulunduğu kabul edilmekle birlikte özellikle derkenarlarda en fazla tekrarlanan "Emr-i şer' mu'teberdir, kânûnu yoktur" notunun çok daha farklı bir amacı olduğu ileri sürülmektedir. Diğer birçok derkenar notunda da bulunan bu amaç kadim ceza kanunlarına zamanla eklenen maddelerin vazedici hükümdarın ölümüyle geçersiz hale gelmesi ve terk ettikleri alanda yeniden şeriat hükümlerinin muteber olmasıyla ilgilidir.

Bu çalışma kanunnamelerdeki cezai düzenlemeleri hedefleyen derkenar notlarını incelemektedir. Ancak cezai yönü bulunmayan vergi ve toprak kanunlarıyla ilgili notların da önemli olduğunu belirtmek gerekir. Bazı kanunların kenarında bulunan, "Kânûn değildir" ve "Bu kânûnnâmede yazılana i'tibar yoktur" gibi notlar dikkat çekicidir.⁶ Vergi ve toprak kanunlarını şer'î hukuk yönünden tashih eden notlar da vardır. Çiftliklerin tapuya verilmesiyle ilgili olarak on yıl dava açmamayı zaman aşımı kabul eden farklı iki kanunun kenarına "Bu kânûn kazâdadır, şer'le olan husûslardan değildir, şer'le istima' olunur ise dinlenir" notu eklenmiştir.⁷ Yine birçok nüshada bağ ve bahçede biten ottan oşür alınmasını emreden ve bunu şer'e mutabık/muvafık gören kanunların kenarında her yıl biçilen çayır gibi

3 Anna S. Tveritinova, *Kniga Zakonov Sultana Selima* (Moskova: Akademiya Nauk SSSR, 1969), 27.

4 Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri: Yavuz Sultan Selim Kanunnameleri* (İstanbul: Fey Vakfı, 1991), 3: 88-116.

5 Mehmet Akif Aydın, "Ceza," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 478.

6 *Kânûnnâme-i Sultân Selîm Han Tâbe Serâh* (Eski Asya Müzesi, Leningrad, no. B 1882), 6b; *Kânûnnâme-i Sultan Selîm Han Tâbe Serâh* (Milli Kütüphane, Ankara, no. Mf1994 A 4898), 3a; *Kânûnnâme-i Sahîh-i Padişahî ve Kenâr-i Merhûm Nişancı Paşa* (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, no. NEKTY02730), 5a; Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 87; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 3: 94, 118.

7 B 1882, 10b; A 4898, 4b; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 3: 120.

yerlerden toplanmadıkça otun mübah olduğunu ve vergiye konu olamayacağını ifade eden notlar bulunur.⁸ Bazıları şer‘î hukuk yönünden yapılmış olan bu derkenar tashihlerinin hedefledikleri kanunlarla birlikte ayrı bir çalışmada ele alınması gerekmektedir.

Derkenar Notları Bulunan Kanunname Nüshaları

Klasik dönem Osmanlı kanunnamelerinde derkenar notlarına rastlamak daima mümkündür. Birçok nüshada konu başlıklarını göstermek üzere kenarlara düşülmüş *matlab* şeklindeki notlar dikkat çeker. Kimi zaman kanunun doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için derkenarlarda açıklayıcı veya tamamlayıcı kelimeler ya da kanunlar zikredilir. Bu çalışma açısından esas önemlisi kanunları tashih etme amacı güden kenar notlarıdır. 15. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar çıkarılmış bir dizi kanunnamenin derkenarında tashih edici notlar bulunmaktadır. Bunların bazıları tekil notlardır. Kim tarafından düşüldüğüne dair her hangi bir kayıt içermez ve kanunnamenin bir ya da birkaç maddesini tashih etmekle yetinirler. Resmi derkenar tashihlerinin toplu olarak bulunduğu nüshalar nadirdir. Heyd bu bağlamda sadece üç farklı nüshadan bahsetmektedir.⁹ Aslında Akgündüz tarafından neşredilen farklı bir nüsha daha vardır. Bu dört nüshanın en erken tarihli olanı, 971 Receb’inin son günlerinde (Mart 1564) ismi bilinmeyen bir müstensih tarafından kopyalanmıştır.¹⁰ Nüshanın 1917’den önce Asya Müzesi tarafından özel kitaplıklardan satın alındığı belirtilmektedir.¹¹ *Kânûnnâme-i Sultan Selîm Hân Tâbe Serâhu* (Bundan sonra: B 1882) başlığını taşıyan nüsha 26 varaktır (1b-26a) ve metin kısmı nesih, kenar notları rika hattıyla yazılmıştır. Nüshayı ilk defa neşreden Anna S. Tveritinovala, muhtemelen kanunnamenin bulunduğu yazma ciltlenirken kenarları kesildiği için

8 B 1882, 11a-b; A 4898, 5a; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 3: 99, 100, 120; T 2730, 10a.

9 Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 148.

10 B 1882, 25b. Anna S. Tveritinovala tarafından 1969 yılında neşredilen bu nüshanın tıpkıbasımı Türkiye’de ilk defa, Türkkaya Ataöv tarafından yayımlanmıştır (“Sultan Birinci Selim’in Kanunnamesi,” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi* 24, no. 4 (1969): 125-56). Kanunname, Tuncer tarafından konuşma diline çevrilmiş (*Yavuz Sultan Selim Han Kanunnamesi*, Ankara: 1987, 11-95) ve Hüseyin Özdeğer tarafından çeviri yazı olarak yayımlanmıştır (“I. Sultan Selim Han Kanunnamesi ve Tahlili,” *İstanbul Üniversitesi Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, no. 1 (1987): 129-75). Tıpkıbasım, Tveritinovala’nın yayını esas alınarak, Yaşar Yücel ve Selami Puhala tarafından iki ayrı çalışmada tekrar neşredilmiştir (*I. Selim Kanunnâmesi (1512-1520) ve XVI. Yüzyılın İkinci Yarısının Kimi Kanunları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988; *I. Selim Kanunnâmeleri (1512-1520)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995). Ahmet Akgündüz, I. Selim kanunnamesi olarak hazırladığı çeviri yazıda bu kanunnameyi de dikkate almıştır (*Osmanlı Kanunnameleri*, 3: 88-116).

11 Ataöv, “Sultan Birinci Selim’in Kanunnamesi,” 127.

derkenarların bazı yerlerde kısmen korunabildiğini belirtir.¹² Kanunnamenin sonuna başka bir el yazısıyla, “Gelin gaziler dua edelim...” şeklinde sonradan eklendiği anlaşılan bir dua kaydı bulunur. Kayıtta II. Mehmet'ten (ö. 1481) I. İbrahim'e (ö. 1648) kadar padişahların ruhlarına dua edilmektedir.¹³

Derkenar tashihlerinin toplu halde bulunduğu bir diğer nüsha yine *Kânûnnâme-i Sultan Selim Han Tâbe Serâhu* (Bundan sonra: A 4898) başlığını taşır.¹⁴ 11 varaklık (1b-11a) bu nüsha talik hattıyla yazılmıştır. Nüshanın sonunda 984 yılının Safer ayının guresinde (30 Nisan 1576) Muhammed b. Mustafa el-Bursevî tarafından istinsah edildiği belirtilmektedir.¹⁵ Bu nüsha ile bir önceki B 1882 nüshası bazı kelime farklılıkları ve takdim/tehirler dışında birbirine benzer. Nüshanın sonuna derkenar notlarının Nişancı Celâlzâde tarafından yapıldığını gösteren önemli bir kayıt eklenmiştir.

Derkenar tashihlerinin toplu olarak zikredildiği bir diğer nüshanın başlığı, *Kânûnnâme-i Sultan Selim Han aleyhi'r-Rahme ve'l-Gufrân*'dır (Bundan sonra: A 250).¹⁶ Tıpkı B 1882 gibi 1917'den önce Asya Müzesi tarafından özel kitaplıklardan satın alındığı belirtilen¹⁷ bu nüsha 31 varaktır (1b-31a) ve nesih rika karışımı bir hatla istinsah edilmiştir. Tveritinovaların verdiği bilgiye göre bölüm başlıkları ve derkenarları aynı hatla yazılan nüshada istinsah tarihi ve müstensihin ismi kaydedilmemiştir.¹⁸ Ancak nüshanın başlığındaki *aleyhi'r-Rahme ve'l-Gufrân* ifadesi I. Selim'in (ö. 1520) vefatından daha sonra kopyalandığını göstermektedir. Hatta 3a ve 3b'deki kenar notlarının yanında iki kez zikredilen *Nişancı Ahmed Bey* ifadesinin, 1573-1576 ve 1581-1583 yıllarında nişancılık görevinde olan Feridun Ahmet Bey (ö. 991/1583) olma ihtimali¹⁹ kanunnamenin çok daha sonra kopyalanmış olduğunu düşündürür. Tveritinovalar bu nüsha ile B 1882 nüshası arasında bazı mühim kısımların eksik oluşu, bazı kelime farklılıkları ve bir takım cümlelerin

12 Tveritinovalar, *Kniga Zakonov Sultana Selima*, 24.

13 B 1882, 25b-26a.

14 Bu nüsha Milli Kütüphane'de Mf1994 A 4898 yer numarasıyla mikrofilm halinde bulunmaktadır. Ahmet Akgündüz tarafından tıpkıbasım ve B 1882'yle karşılaştırmalı olarak çeviri yazı şeklinde yayımlanmıştır. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 3: 88-116, 117-26.

15 A 4898, 11a; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 3: 86, 126.

16 Tveritinovalar, *Kniga Zakonov Sultana Selima*, s. 137; *Kânûnnâme-i Sultan Selim Han Aleyhi'r-Rahme ve'l-Gufrân* (Eski Asya Müzesi, Leningrad, no. A 250), 1b. Bu nüshanın sadece 1b ve 31 a varakları Tveritinovalar tarafından tıpkıbasım olarak neşredilmiştir. Diğer kısımları tarafımdan bizzat görülemediği için kenar notlarının tespitinde Heyd'e atıf yapılacaktır.

17 Ataöv, “Sultan Birinci Selim'in Kanunnamesi,” 127.

18 Tveritinovalar, *Kniga Zakonov Sultana Selima*, 24-5.

19 Tveritinovalar, *Kniga Zakonov Sultana Selima*, 27-8.

değişik şekilde nakledilmesi gibi ciddi farklılıklar olduğunu belirtir. Ona göre bunun muhtemel sebebi her birinin kaynağının farklı olmasıdır.²⁰ Öte yandan Heyd bu nüshada yer alan tashihlerin B 1882'dekilerle neredeyse aynı olduğunu ifade eder.²¹ Kanunnamenin sonunda derkenar notlarının Nişancı Celâlzâde tarafından yapıldığını gösteren önemli bir kayıt vardır.

Tashih edici derkenar notlarının toplu olarak yer aldığı son nüsha ilk üçünden hayli farklıdır. *Kānūnnâme-i Sahih-i Padişahî ve Kenâr-i Merhûm Nişancı Paşa* (Bundan sonra: T 2730) başlığını taşıyan nüsha daha çok Kanuni döneminde çıkarılan *Kānūnnâme-i Sultanî* başlıklı yeni umumi kanunnameye benzer. Nitekim nüshanın sonunda kanunnamenin Sultan Süleyman zamanında amel edilen yeni kanunname olduğu ifade edilir.²² 23 varaklık (1b-23a) bu kanunname, 10 Safer 1047 (4 Temmuz 1637) tarihinde Selim Çavuş tarafından talik hatla istinsah edilmiştir.²³ Başlığı, metin içi ve kenar notu başlıkları kırmızı kalemle yazılmış; kanunlar birbirinden kırmızı noktalarla ayrılmıştır. Bu nüshada bulunan tashihlerin çoğu ilk üç nüshanın birinden ya da onlara çok benzer başka bir nüshadan kopyalanmış görünmektedir.

Tashihli nüshalarda iptal veya tadil edilen kanunların önemli bir kısmı Recep 926/Haziran 1520 tarihli I. Selim kanunnamesinde yer almaktadır. Bu nedenle Heyd'in iptal veya tadil edilen neredeyse bütün kanunların Kanuni öncesindeki ceza kodlarında bulunmayan düzenlemeler olduğu tespitinin²⁴ tadil edilmesi gerekir. Görünüşe göre müellif, I. Selim'in vefatından (21-22 Eylül 1520) üç ay önce İstanbul'da istinsah edilmiş olan nüshadan haberdar olmadığı için bu nüshaya çok benzeyen yukarıdaki derkenarlı Sultan Selim kanunnamelerini Kanuni dönemi nüshaları arasında zikretmiştir.²⁵ Müellif -çoğu araştırmacının genellikle I. Selim'e nispet ettiği- bu kanunnamelerin derkenarlarına düşülmüş olan tashihlerden hareketle Kanuni döneminde ceza kanununun en geniş kapsamına ulaştığını ifade etmektedir.²⁶ Ancak 1520 tarihli kanunname ceza kanununun bu gelişimini büyük ölçüde Sultan Selim dönemindeki düzenlemelere borçlu olduğunu göstermektedir.

20 Tveritionova, *Kniga Zakonov Sultana Selima*, 25.

21 Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 148.

22 T 2730, 23a.

23 T 2730, 23a.

24 Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 150.

25 Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 37.

26 Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 150.

Kanunnamelerdeki Derkenar Tashihleri Kimlere Aittir?

Kanunnamelerde bulunan derkenar tashihlerinin kimler tarafından yapıldığını tam olarak tespit etmek kolay değildir. Bunun nedeni tashihlerin değişik zamanlarda farklı kişiler tarafından yapılması ve yapanların her zaman açık bir biçimde belirtilmemiş olmasıdır. Yalnız derkenar sahiplerinin şeriatı ve özellikle kanunu çok iyi bilen kişiler oldukları hususunda şüphe edilemez. Çünkü aşağıda görüleceği üzere tashihler son derece net bir biçimde ifade edilmiş teknik şeriat ve kanun bilgisi içermektedir. Nüshalar içinde en erken tarihli olan B 1882'nin metninin nesih, derkenar notlarının rika hattıyla yazılmış olması farklı kişilere ait olduklarına işaret eder.²⁷ Notları düşen kişinin kim olduğu hususunda daha sonraki tarihlerde istinsah edilmiş olan A 4898 ve A 250 nüshalarının sonlarında önemli bir kayıt bulunmaktadır:

A 4898: Bu kânûnnâmenin câ-be-câ hâşiyesinde yazılana [...] sebep budur ki, asıl nüshasın Celâlzâde Nişancı Bey Hazretlerine mukabeleye verildikde ba'zın feshedip ve ba'zın tebdil ve tağyir edip kenarına bu üslûp üzere kayd olundu. Bu fakîr dahi üslûb-i nüsha üzerine kayd eyledim. Ta kim müstefid olanlar bu fakîri hayır duadan unutmayalar.²⁸ A 250: Bu kânûnnâmede yazılan câ-be-câ kenarına sebep budur ki asıl nüshası Celâlzâde Nişancı Bey hazretlerine mukabeleye verdikde ba'zısın feshedip ve ba'zısın tebdil ve tağyir edip hatt-ı [...] ile kenarına bu üslup üzere kaydettikleri ecilden bu fakîr dahi üslûb-i nüsha üzere kenarına kaydeyledim. Ta ki bileler.²⁹

Bu kayıtlar A 4898 ve A 250 ile neredeyse aynı kenar notlarına sahip olan B 1882 için de geçerlidir. Kayıtlara göre kanunnamenin -ilgili dairede hazırlanan-asıl nüshası Nişancı Celâlzâde'ye (ö. 975/1567) mukabeleye verildiğinde Nişancı bazı kanunları -gerçekte kanun olmadıkları için- feshetmiş, bazılarını da -aslından inhiraf ettikleri için- düzeltip değiştirmiştir. Nişancı bu tasarruflarını metne değil, kanunnamenin kenarına kaydetmiştir. Müstensihler asıl nüshayı kenarındaki notlarla birlikte başka bir nüshadan aynen kopyaladıklarını ifade etmektedir. Bu durum her iki nüshanın metninin ve kenar notlarının neden aynı tarz hatla yazıldığını açıklamaktadır. Aynı durum metinle derkenar notlarının birbirinden farklı olduğu B 1882 için yeterince açıklayıcı değildir. Belli ki müstensih metinle derkenarların farklı kişilere ait olduğunu göstermek için tamamını aynı yazıyla yazmamış ve aralarındaki yazı farklılığını nüshaya yansıtmıştır. Eğer böyleyse Celâlzâde tashihleri ilk nişancılık görevinde iken (1534-1557) yapmıştır. Alternatif olarak derkenarların

27 Tveritinova, *Kniga Zakonov Sultana Selima*, 24, 27. Aksi görüşte olan Hadiye Tuncer kanunnameyi yazan kişinin her sayfadan çıkıntılar yaparak kendi fikirlerini kenar notu olarak eklediğini ve bu notların başka birinin yazısı olmadığını düşünmektedir (*Yavuz Sultan Selim Han Kanunnamesi*, 9). Ancak bu düşünce B 1882'ye çok benzeyen A 4898 ve A 250'nin sonundaki kayıtlarla uyumlu değildir.

28 A 4898, 11a; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 3: 86, 126.

29 Tveritinova, *Kniga Zakonov Sultana Selima*, 138; A 250, 31a.

metne istinsah edildikten sonraki yıllarda farklı bir kişi tarafından eklendiği de söylenebilir. Hatta bu kişinin bizzat Celâlzâde olması da mümkündür. Bu ihtimalde Celâlzâde tashihleri ikinci nişancılık görevinde iken (1566-1567) yapmış olacaktır.

Akgündüz, A 4898'in sonunda yer alan kayıttan hareketle Kanuni ve II. Selim'in nişancısı Celâlzâde Mustafa'nın eline I. Selim'in kanunnamesinin aslının geçtiğini, nişancının bu kanunnameyi şeriat ve kanun açısından tetkik ederek kenarlarına bazı notlar eklediğini ve Muhammed el-Bursevî'nin derkenarlı nüshayı aynen istinsah ettiğini ifade etmektedir.³⁰ Tveritinova, A 250'nin sonundaki kaydın kanunnameyi tertip ve tanzim edeni ortaya çıkarmak için bir anahtar olduğunu düşünür. Ona göre Nişancı Celâlzâde Mustafa'nın 1534-1557 ve 1566-1567 yıllarında görevde bulunması, I. Selim kanunnamesini tertip ve tedvin ettiği hususunda kuvvetli bir delil teşkil eder. Kanuni zamanında I. Selim devrine ait vesika ve materyallere göre sonradan tertip ve tanzim edilen kanunname, Celâlzâde'nin sonraki kanun çalışmaları için bir başlangıç ve hareket noktası teşkil etmiş olmalıdır.³¹ Ne var ki yukarıdaki kayıttan kanunnameyi tertip, tanzim ya da tedvin edenin Celâlzâde olduğu çıkarılamaz. Çünkü kayıтта sadece Celâlzâde'nin kontrol ettiği asıl nüshaya bazı derkenar notları eklediği ifade edilmektedir.

A 250 ve A 4898 nüshalarının sonundaki kayıтта zikredilen *Nişancı Celâlzâde Bey Hazretleri* ismiyle kastedilen kişinin Celâlzâde Mustafa olduğu kesindir. Çünkü 16. yüzyılda bu ismin işaret edebileceği ikinci bir kişi yoktur. Kesin olmayan şey Celâlzâde Mustafa'nın gerçekte bu tashihleri yapıp yapmadığıdır. Nitekim Heyd, A 250'nin sonundaki kayıтта zikredilen kişinin Celâlzâde Mustafa olduğundan emin değildir. Çünkü onun kanunnameye daha önce kendisinin eklediği kanunları yine kendisinin iptal etmiş olamayacağı fikrindedir.³² Gerçekten tashih edilen kanunların önemli bir kısmı Celâlzâde'nin nişancılık vazifesinde olduğu 1534 ile 1557 arasında çıkarılan Kanuni kanunnamesinde de bulunmaktadır. Kanunnamenin hazırlanmasında doğrudan tesiri bulunduğu³³ dikkate alındığında Koca Nişancı

30 Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 3: 86.

31 Tveritinova, *Kniga Zakonov Sultana Selima*, 26-7. Bu müellifi takip ettiği anlaşılan Ataöv de A 250 deki zeyilde kanunnameyi tertip edenin Celâlzâde Mustafa olarak belirtildiği fikrindedir (Ataöv, "Sultan Birinci Selim'in Kanunnamesi," 127). Akgündüz, A 4898'deki kayıttan hareketle kanunnameyi istinsah edenin Celâlzâde olduğu iddiasını geçersiz görmekte ve iddiayı Ataöv'e nispet etmektedir (Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 3: 86). Oysa Ataöv, kanunnameyi istinsah edenin değil, -yine hatalı olmakla birlikte- tertip edenin Celâlzâde olduğunu söylemektedir.

32 Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 148-9.

33 Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 23-6; Halil İnalçık, "Kanunname," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 336; Mehmet Şakir Yılmaz, "'Koca Nişancı' of Kanuni: Celalzade Mustafa Çelebi, Bureaucracy and 'Kanun' in the Reign of Suleyman the Magnificent" (Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2006), 208-10.

kanunnameye bizzat kendisinin eklemiş olduğu ya da kendi nezaretinde eklenmiş olan kanunları daha sonra yine kendisi fesih, tebdil veya tağyir etmiş olmaktadır. Tashihleri Kanuni kanunnamesinden önce yapmış olsa bu sefer daha önce iptal veya tadil etmiş olduğu kanunları yeniden kanun olarak benimsemiş olacaktır. Derkenar tashihlerini Celâlzâde Mustafa'ya nispet eden araştırmacılar bu önemli sorunu gözden kaçırmış görünmektedir.

Derkenar tashihleri gerçekten Celâlzâde Mustafa'ya aitse makul olabilecek başlıca izah Koca Nişancı'nın artık hayatta olmayan I. Selim'in kanunlarını kadim nitelikli 15. yüzyıl kanunlarına göre gözden geçirmiş olmasıdır. Halil İnalıcık'ın ifade ettiği gibi çoğunlukla eski örfî hukuk uygulamaları anlamına gelen kânûn-i kadîme başvurmak Osmanlı kanunlarının genel bir özelliğidir. Geleneksel olarak tatbik edilen ve geçerliliği devamlı olan kurallar, "Kânûn-i kadîm oldur ki evvelin kimesne bilmeye" şeklinde tanımlanır.³⁴ Kadim kanunların çok eski teamüllere dayanması şer'î hukukta feri bir delil olarak kabul edilen örf ve âdet kapsamında meşruiyet ve otorite kazanmalarına hizmet etmiştir. Bu meşruiyet ve otorite anlayışı Ebussuud Efendi'nin, "Kânûn-i padişahî kadîm ise icra olunmak gerek"³⁵ şeklindeki fetvasında mâkes bulur. Reaya kanunnamelerinin bir cüzünü teşkil eden ceza kanunları söz konusu olduğunda kânûn-i kadîm tabiri neredeyse Fatih ve II. Bayezid dönemlerinde kanunnameye giren temel hükümleri ifade eder. Bu eski ve yerleşik hükümler sonraki padişahların iradesini aşan bir meşruiyet ve otoriteye sahiptir. -Temel ceza koduna eklenen- yeni kanunlar ise vazedici hükümdarın ölümüyle geçerliliğini yitirdiği için her seferinde tahta çıkan yeni hükümdar tarafından onaylanmak zorundadır.³⁶ Hukuk evreninde şer'-i şerîf-i Rahmânî gibi her zaman var olan fakat yürürlüğe girmesi için hükümdarın sembolik onayını gerektiren kânûn-i kadîm-i Osmânî'nin aksine sonraki hükümdarların sırf kendi iradeleriyle koyduğu yeni örfler/kanunlar anlamında örf-i münîf-i sultânî vazedici hükümdarlarla kaim olan geçici düzenlemelerdir.³⁷ Koca Nişancı kadim kanunlara ilk defa I.

34 Halil İnalıcık, "Kanun," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 326.

35 Pehlül Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi ve Fetvaları* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2012), 247.

36 Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de Sultanların Teşrii Sıfat ve Salahiyetleri," *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 12, no. 2-3 (1946): 714-15; Halil İnalıcık, *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ*, çev. Ruşen Sezer (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016), 67.

37 Bu cümlede kullanılan tabirler 935/1528 tarihli Kütahya sancak kanunnamesindeki şu hükümden ödünç alınmıştır: "Amma [siyaset uygulanması gereken fail] bir sebeb-i şer'î ve örfî ile afvolunsa bedel-i siyaset alınmak şer'-i şerîf-i Rahmânîye ve örf-i münîf-i sultânîye (ve) kânûn-i kadîm-i Osmânîye muhalif bid'at-i merdûdedir ve şena'at-i memnu'adır." Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 5: 137-8.

Selim'in iradesiyle 16. yüzyılın başlarında eklenmiş olan yeni hükümlerin onun ölümüyle geçersiz hale geldiğini çok iyi biliyordu. Nitekim Celâlzâde'ye nispet edilen derkenar tashihleri genellikle I. Selim'in ölümüyle geçersiz hale gelen bu yeni hükümleri hedefler. Fesih ya da tadil edilen hükümler daha sonra Kanuni'nin onay ve iradesiyle yeniden kanunnameye dahil olabilir. Bu nedenle Celâlzâde'nin, I. Selim'den sonra artık kanun vasfı bulunmadığını belirttiği ve/veya şeriatın vesayetine verdiği hükümleri Kanuni'nin iradesiyle kanun olarak kanunnameye eklemesi mümkündür. Kanuni'nin iradesiyle kanunnameye eklenen kanunlar onun ölümüyle yine aynı akıbete uğrayacaktır.

Kanunnamelerde yer alan bütün tashihler sadece Nişancı Celâlzâde'ye nispet edilmez. A 250 nüshasının derkenarında iki ayrı yerde *Nişancı Ahmed Bey* ve *Ahmed Bey* isimleri zikredilir ve bu isimlerin, 1573-1576 ve 1581-1583 yıllarında nişancılığa getirilmiş olan Feridun Ahmet Bey olabileceği ifade edilir.³⁸ Heyd aynı nüshanın derkenarında *Mehmet* isminin de zikredildiğini ve bu kişinin 1567-73, 77-80 ve 88-89 yıllarında görevde olan Kara Nişancı Boyalı Mehmed (ö. 1003/1594) olabileceğini söyler.³⁹ Bu farklı isimler A 250'nin daha önce Celâlzâde tarafından yapılanların yanında bir takım yeni tashihler içerdiğini göstermektedir.

Kanuni döneminde yürürlükte olan kanunları içeren T 2730'un başlığında herhangi bir isim zikredilmeden *Kenar-ı Merhûm Nişancı Paşa* kaydı kullanılmıştır. Kanunname örf/işkence uygulamasının emredildiği bir kanunun kenarındaki notun hemen üstünde de, *Kenar-ı Nişânî Paşa* kaydı vardır ve başlıklarda kullanılan kırmızı kalemle yazılmıştır.⁴⁰ Aynı kanunname kasten göz veya dış çıkarma suçunda kısas uygulanmadığında ödenecek para cezası miktarını açıklayan kanunun kenarındaki notun sonunda bir kez daha *nişânî* ifadesinin kullanıldığı görülmektedir.⁴¹ A 250'deki benzer kanunun kenarında zikredilen aynı notta da *Ahmed Bey* kaydının olması⁴² T 2730'ın başlığında ve derkenarında zikredilen *nişancı*nın Feridun Ahmet Bey olduğu izlemi uyandırır. Gerçekten T 2730'da yer alan bir kenar notunda vefat eden timar sahibinin varislerine daha önce toprak verilmezken 988 Muharrem'inin guresinde (17 Şubat 1580) tapu ile verilmesini emreden III. Murad'a ait bir ferman⁴³ bazı tashihlerin bu tarihten sonra görev başında olan bir nişancı tarafından yapıldığını göstermektedir. Bazı tashihler denilmektedir, çünkü T 2730'da yer alan birçok tashih

38 Tveritina, *Kniga Zakonov Sultana Selima*, 27-28; Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 66, 67, 149.

39 Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 149.

40 T 2730, 3a; Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 67.

41 T 2730, 3a; Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 69.

42 Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 67.

43 T 2730, 9a.

daha önceki nüshalarda Celâlzâde'ye nispet edilenlerin çoğuyla aynıdır.⁴⁴ Ancak Koca Nişancı'nın kanunnameye kendi eklediği kanunları iptal etmiş olamayacağı fikrinde olan Heyd, bütün tashihleri Kara Nişancı Boyalı Mehmed ya da Feridun Ahmet Bey'e nispet etmekte ısrarcıdır.⁴⁵ Oysa kanunnamelerdeki tashihlerin büyük bir kısmını içeren B 1882 istinsah edildiğinde mezkur nişancıardan hiçbiri görevde değildi. Denilebilir ki büyük bir kısmı ilk defa Celâlzâde Mustafa tarafından yapılmış olan tashihlere daha sonra başta Feridun Ahmed Bey olmak üzere bazı nişancılar tarafından yenileri eklenmiştir.

Klasik Osmanlı Ceza Kanunlarındaki Derkenar Tashihleri

Klasik ceza kanunlarındaki derkenar tashihleri içinde en fazla tekrarlananı, makale başlığının bir kısmında da kullanılmış olan, "Emr-i Şer' mu'teberdir, kânûnu yoktur" notudur. Bundan başka diyet, tazmin ve tazire dair birçok kanunun kenarında, kanunun şeriat kapsamında işlerlik kazanacağını ifade eden kenar notlar bulunur. Bazı kenar notlarında ilgili kanunun yanlış, merfu, memnu vb. olduğu, kendisiyle amel edilmeyeceği ya da arza muhtaç olduğu ifade edilir. Kanunları teknik fıkıh bilgileri yönünden tashih eden veya örfi yetkililere uyarı amacı taşıyan notlara da rastlanır. Kenar notlarıyla ilgili önemli bir zorluk Heyd'in de ifade ettiği gibi her zaman hangi kanunu ya kanunun hangi kısmını hedeflediklerinin açık olmamasıdır.⁴⁶ Bazen tek bir kenar notu aslında hiç de öyle olmadığı halde birden fazla kanunu ilgilendiriyor görünür. Kimi zaman bunun tersi geçerlidir. Bu nedenle notların gerçek hedefinin tespit edilmesi çoğu defa nüshaların dikkatli bir şekilde karşılaştırılmasını gerektirmektedir.

"Emr-i Şer' Mu'teberdir, Kânûnu Yoktur"

Kanunnamelerde en fazla tekrarlanan bu tashih notu, haber ya da inşa cümlesi olmasına göre farklı anlamlara gelebilir. Yani bir durumu haber verebileceği gibi o durumun olması/olmaması gerektiğini de ifade edebilir. Başka bir deyişle, kenar notu hedeflediği düzenleme hakkında şeriat hükmünün yürürlükte olduğunu ve o düzenlemenin gerçekte/artık kanun vasfı bulunmadığını haber verebileceği gibi gerçekte kanun olsa bile şeriat hükümlerinin yürürlükte olduğu konularda kanun yapılamayacağını da ifade edebilir. Ya da alternatif olarak tashih notunun

44 Heyd, T 2730'de yer alan (8b) bir kenar notunda nişancı tarafından alıntılanmış Cemaziyelâhir 975 (Aralık 1567) tarihli bir fermanla hareketle tashihlerin bu tarihten iki ay kadar önce vefat eden Celâlzâde Mustafa'ya ait olamayacağını iddia eder (*Ottoman Criminal Law*, 149). Ancak bu iddia bütün tashihler hakkında değil, sadece mezkur fermanlar hakkında geçerli olabilir.

45 Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 149.

46 Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 148.

ilk kısmı inşa, ikinci kısmı haber cümlesidir. Bu ihtimale göre notu düşen kişi, ilgili düzenlemenin gerçekte/artık kanun vasfı bulunmadığını haber vermekte ve konunun şeriat kapsamında ele alınması gerektiğini anlatmak istemektedir. Notun her kanunun kenarında bu manalardan daima birini ifade etmek zorunda olmadığı açıktır. Tashih notunun bu manalardan hangisini ifade ettiğini anlamak için hedeflediği kanunlarla birlikte düşünülmesi gerekir.

A 4898’de hırsızlığa konu olan kaz, tavuk veya ördeğin *nisaba* ulaşmaması halinde tazir ve para cezası; at, katır veya eşek hırsızlığında el kesme veya para cezası emreden kanunların kenarına her ikisini de ilgilendirecek şekilde, “Emr-i şer‘ mu‘teberdir, kânûnu yoktur” notu düşülmüştür.⁴⁷ Görünüşe göre tashih notu bu kanunların kenarında sadece A 4898 tarafından kaydedilmiştir.⁴⁸ Muhtemel neden kaz, tavuk veya ördek hırsızlığını düzenleyen kanunda zikredilen nisap teriminin sadece bu nüshada bulunmasıdır.⁴⁹ Bu durum notun daha çok bu düzenlemeyi hedeflediğine işaret etmektedir. Notu düşen kişi şeriatın cezalandırdığı bir suç olan hırsızlığın kanun tarafından düzenlenme biçimini tenkit ediyor gibidir. Çünkü hırsızlık haddinin uygulanabilmesi için çalınan malın tekabül ettiği asgari değeri ifade eden nisap terimi yerli yerinde kullanılmamıştır. Hanefi hukuk geleneğinde hırsızlığa konu olan tavuk ve ördek gibi hayvanlar had cezasını gerektirmeyen kuş kapsamında görüldüğü için⁵⁰ nisap terimini kullanmaya gerek yoktur. Ayrıca diğer kanunun at, katır veya eşek hırsızlığında el kesme cezasını seçimlik olarak emretmiş görünmesi tereddütle karşılanmış olabilir.⁵¹ Çünkü *Kitâb-ı Kavânîn-i Örfiyye-i Osmanî* başlıklı daha eski kod faile para cezasının eli kesilmediğinde verileceğini açık bir şekilde emretmektedir.⁵² Öyle anlaşılmaktadır ki zaman içinde kanunların yazımında bazı bozulmalar olmuştur ve bu bozulmalar notu düşen kişinin dikkatinden kaçmamıştır.

47 A 4898, 2a; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 3: 92, 117.

48 B 1882’deki not kaz, tavuk ve ördek hırsızlığını düzenleyen kanunları da ilgilendirebilecek şekilde yazılmış olsa da asıl hedefi bir önceki şarap sohbetinde oturmakla ilgili kanundur (3b).

49 A 4898 nüshasına her yönden çok fazla benzeyen B 1882’de yer alan aynı kanun maddesi nisap terimini içermez. 15. yüzyıl tedvinlerindeki ilgili maddede de bu terime rastlanmaz. Heyd’in pek çok kanunname nüshasını kritik ederek hazırladığı metinde mezkur madde nisap terimi olmadan yazılmıştır (*Ottoman Criminal Law*, 73).

50 Ebü’l-Hasan Burhâneddin Ali b. Ebî Bekr el-Mergînânî, el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedî, thk. Muhammed Muhammed Tamir, Hâfız Aşûr Hâfız (Kahire: Darü’s-selâm, 2000), 2: 782.

51 Kanunlar hakkında ayrıntılı tahlil için bkz. Muharrem Midilli, *Klasik Osmanlı Ceza Hukukunda Şeriat-Kanun Ayrımı* (İstanbul: Klasik, 2019), 224-7, 230.

52 Nicoara Beldiceanu, *Code De Lois Coutumières De Mehmed II: Kitâb-ı Qavânîn-i Örfiyye-i Osmânî* (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1967), 5a; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri: II. Bayezid Devri Kanunnameleri* (İstanbul: Fey Vakfı, 1990), 2: 42.

B 1882 ve A 4898'e göre kadı şarap (*hamr*) içen kişinin *hakkından* gelmeli ve fail para cezasına çarptırılmalıdır. Yine şarap satan yahut sıkkan bir müslüman tazir ve para cezasına mahkum edilmelidir. Nihayet şarap sohbetinde oturan kişiye, içmese bile tazir ve para cezası verilmelidir. Bu kanunların kenarında “Emr-i şer' mu'teberdir, kânûnu yoktur” notu vardır.⁵³ B 1882'deki not şarap sohbetinde oturmayla ilgili kanunun hemen kenarına yazılmıştır. Notun öncelikli hedefi bu kanundur. Ancak bu kanun daha önceki, şarap satma ve sıkma maddelerinin devamı olarak düşünülürse kenar notu hepsi hakkında geçerli olabilir. Heyd'in tespitine göre A 250'de aynı not şarap sohbetinde oturmayla ilgili kanunun kenarındadır ama şarap sıkma veya satmaya müteallik önceki kanunları da ilgilendirebilir.⁵⁴ A 4898'de not şarap içme, bir müslümanın şarap satması ve sıkmasını cezalandıran hükmün hemen kenarına getirilmiştir. Ayrıca bir satır aşağıdan başlayan şarap sohbetinde oturmaya ilişkin düzenlemeyi de kapsayabilir. Akgündüz daha çok bu nüshayı dikkate alarak kenar notunu dört maddenin tamamı hakkında geçerli kabul etmiş görünmektedir.⁵⁵ Ancak diğer iki nüshadan açıkça anlaşıldığı üzere kenar notu evvela bir müslümanın şarap sohbetinde oturmasını, saniyen şarap satmasını veya sıkmasını cezalandıran kanunları hedeflemektedir. Bunların hiçbirisi 15. yüzyıl kodlarında bulunan kanunlar değildir. Ayrıca 926/1520 tarihli I. Selim kanunnamesinde ve Kanuni dönemine ait tedvinde şarap sohbetinde bulunmakla ilgili her hangi bir kanun yer almaz. Bu durumda notu düşen kişi özellikle şarap sohbetinde oturmayı cezalandıran maddenin (kadim) kanun vasfı bulunmadığını haber veriyor ve şeriatın tazir kapsamındaki yaptırımlarının dikkate alınması gerektiğini ifade ediyor görünmektedir.⁵⁶

Birçok kanunnamede yalan şahitlik eden, sahte belge (*tezvîr hüccet*) üreten veya sahte belgeyle amel eden kişinin *muhkem hakkından* gelinmesi; yalan dolanı (*tezvîr*) ve hilesi (*telbis*) *zahir* olan kişinin *muhkem hakkından* gelinmesi ve alınının damgalanması emredilmektedir. Bir nüshada (T 2730) ayrıca yalancı şahidin tazir ve teşhir edilmesi istenmektedir. Adaleti yanıltma ve sahteciliği ağır bir şekilde cezalandıran bu kanunların kenarında, “Emr-i şer' mu'teberdir, kânûnu yoktur” notu vardır.⁵⁷ Kanunların iptal nedeni şer'î hukuka aykırı olmalarından ziyade *Kânûn-i Padişahî* ve *Kitâb-ı Kavânîn-i Örfiyye-i Osmanî* gibi erken tarihli tedvinlerde

53 B 1882, 3b; A 4898, 2a; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 3: 91, 117.

54 Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 72.

55 Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 3: 91.

56 Bu davranışları tazir kapsamında cezalandıran bazı fetvalar için bkz. Midilli, *Şeriat-Kanun Ayrımı*, s. 217-19.

57 B 1882, 5a-b; A 4898, 2b; T 2730, 4b; Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 83; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 3: 93, 118.

bulunmamalarıyla ilgilidir. Öyle anlaşılmaktadır ki notu düşen kişi kadim olmayan bu düzenlemelerin kendilerini vazedenden hükümdarın ölümünden sonra artık kanun vasfı kalmadığını ve şer‘î hukukun geçerli olduğunu hatırlatmaktadır. Nitekim şer‘î hukukta yalan şahitlik ve sahte belge üretme gibi suçlar tazir kapsamında cezalandırılabilir. ⁵⁸ Aynı not birçok kanunnameye sahte hüküm ve hüccet yazma suçunu âdet haline getiren kişiye el kesme cezası vazedenden kanunun kenarında da bulunur. ⁵⁹ Kenar notunu ekleyen kişi belki de el kesmenin şeriat kapsamında temelde hırsızlık suçuna verilen bir ceza olduğunu ve kanun koyucu tarafından başka suçlar için vazedilemeyeceğini kastetmektedir. Yani cezanın uygulandığı suç yönünden şer‘î hukuka aykırı bir düzenleme yapılmıştır. Tam da bu nedenle düzenlemeyi İslam ceza hukukuna aykırı bulan müellifler olmuştur. ⁶⁰ B 1882’deki notun, “âdeti ise elin keseler” ifadesinin hemen yanına yazılmış olması kenar notunun düşülme nedeni hakkında fikir vericidir. Hanefi geleneği hırsızlık, livata ve boğarak insan öldürme gibi suçların âdet haline getirilmesi halinde siyaset cezasını onaylamaktadır. ⁶¹ Kanunun cezalandırdığı davranışın bu suçların dışında kalması notu düşen kişiyi motive etmiş olabilir. Daha da önemlisi, 15. yüzyıla ait ceza kodlarında böyle bir kanun yoktur. Nişancı sanki kadim nitelikli olmayan kanunun vazedici hükümdarın ölümünden sonra geçersiz hale geldiğini ve cezalandırmanın şer‘î hukuk kapsamında yapılması gerektiğini hatırlatmaktadır. Kenar notu A 4898 ve T 2730 nüshalarında, elinde kalpazanlık aletleri (*kallâb esbâbı*) bulunan kişinin *muhkem hakkından* gelinmesini emreden bir sonraki kanunu da ilgilendirecek şekilde yazılmıştır. İlk nüshadaki kanun ayrıca failin *rızkının beğlik* edilmesini, ikincisindeki kallâblığı sabit olan kişinin merkezi hükumete arz edilmesini amirdir. ⁶² Derkenar notunu düşen kişi erken tarihli kodlarda bulunmayan bu kanunun vazedici hükümdarın vefatıyla birlikte geçersiz hale geldiğini ve cezalandırmanın şeriat kapsamında yapılması gerektiğini anlatmaktadır. Aslında Fatih dönemine nispet edilen birçok ferman-kanun kalpazanlığı *şer‘ile sâbit* olan kişinin boğazından asılmasını ve rızkının *beğlik* edilmesini emretmektedir. ⁶³ Bu kadim fermanlar yukarıdaki kanunlarla birlikte okunduğunda *muhkem hakkından* gelme tabirinin ölüme varan ağır cezalara tekabül edebileceği anlaşılır. Fakat notu düşen kişi umumi

58 Midilli, *Şeriat-Kanun Ayrımı*, 110, 304.

59 B 1882, 5b; A 4898, 2b; T 2730, 4b. Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 83; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 3: 93, 118.

60 Midilli, *Şeriat-Kanun Ayrımı*, 304.

61 Midilli, *Şeriat-Kanun Ayrımı*, 125-35.

62 A 4898, 2b; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 3: 93, 118; T 2730, 4b.

63 Robert Anhegger – Halil İnalcık, *Kânünnâme-i Sultânî Ber Müceb-i Örf-i Osmânî: II. Mehmed ve II Bayezid Devirlerine Ait Yasakname ve Kanunnameler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1956), 5, 9, 13, 14.

kanunnameye girmemiş olan bu fermanları belki de Fatih’in kendi iradesiyle kaim gördüğü için temel ceza kodu kapsamında düşünmemektedir.

Bir kanunnamede buluğa ermiş *oğlanın* babasını veya annesini dövmesine tazirden sonra hapis ve para cezası vazedен kanunun kenarına, “Emr-i şer‘ mu‘teberdir, kânûnu yoktur” notu eklenmiştir.⁶⁴ İptal edilen kanunun sadece 15. yüzyıl tedvinlerinde değil, 926/1520 tarihli I. Selim kanunnamesinde ve Kanuni dönemine ait umumi tedvinde de bulunmaması bu notun neden eklendiğini gayet iyi açıklamaktadır. Derkenar notunu ekleyen kişi buluğa ermiş bir kişinin ebeveynini darp etmesine ilişkin gerçekte kanuni bir düzenleme bulunmadığını bildirmekte ve şeriatın tazir kapsamındaki hükmünün dikkate alınması gerektiğini ifade etmektedir.

B 1882 ve A 4898 kasten namazı terk eden ve *bî-namaz* olan kişilerin mahalle mahalle, köy köy teftiş edilmesini, *muhkem ve müntehi haklarından* gelinip tazir ve para cezasına çarptırılmasını emretmektedir. “Cuma namazı vacib oldu” uyarısını yapan kanunlar ayrıca Cuma namazını terk edenlerin *hakkından* gelinmesini, tazir ve para cezasına çarptırılmasını ister. İslam’daki en temel ibadeti, terk edilmesini yaptırım altına almak suretiyle hukuki kural haline getiren bu kanunların kenarında, “Emr-i şer‘ mu‘teberdir kânûnu yoktur” notu bulunmaktadır.⁶⁵ A 250’de namazı terk etmeyi cezalandıran kanunun kenarında da yer alan bu not Heyd’e göre bir sonraki Cuma namazı hükmünü de ilgilendirebilir.⁶⁶ Aslında B 1882’de tashih notundan Cuma kelimesine noktalı bir çizgi uzatılmıştır. Bu durum notun gerçekte Cuma namazıyla ilgili düzenlemeye düşüldüğünü gösterir. Nitekim A 4898’de aynı not Cuma namazı hükmünün hemen yanına yazılmıştır. Son iki nüshadan hareket eden Akgündüz, notu Cuma namazıyla ilgili düzenlemenin sonunda zikretmektedir.⁶⁷ Sadece *Kânûn-i Padişahî* ve *Kitâb-ı Kavânîn-i Örfiyye-i Osmanî* gibi erken tarihli tedvinlerde değil, 926/1520 tarihli I. Selim ve daha geç tarihli Kanuni kanunnamesinde Cuma namazını terk edenlerin teftiş edilmesini emreden her hangi bir kanun yer almaz.⁶⁸ Bu durumda denilebilir ki notu düşen kişi, Cuma

64 B 1882, 3b. Kenar notu bir sonraki yolsuz kadın-erkek ilişkilerinde aracılık etmeyi cezalandıran kanunlarla da ilgili olabilir. Heyd’in tespitine göre aynı not A 250’de de vardır. Müellif bu tashihi bir önceki, kendine yabancı olan bir kadını dövmeyi cezalandıran hükümlerle ilgili olabileceğini düşünmektedir (*Ottoman Criminal Law*, 72). Fakat müellifin sözünü ettiği hüküm B 1882’de bir satır yukarıda bitmektedir. Devam eden hükümlerle birlikte tek bir hüküm oldukları kabul edilirse o zaman kenar notunun ikisi hakkında da geçerli olabileceği düşünülebilir.

65 B 1882, 5b; A 4898, 3a; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 3: 93, 118.

66 Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 84.

67 Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 3: 93.

68 Yücel – Puhala, *I. Selim Kanunnameleri*, s. 156; *Kânûnnâme-i Sultânî* (Manisa İl Halk Kütüphanesi, no. 5819) 38a.

namazını terk eden kişi hakkında kanun bulunmadığını ve şer‘î hukukun geçerli olduğunu haber vermektedir.

Son olarak birçok kanunnamede “Emr-i şer‘ mu‘teberdir, kânûnu yoktur” notunun hamam önünde (yolunda) toplanıp gürültü yapılmasını ve kabre ya da yola bevledilmesini yasaklayan ve uyarılara aldırmaz etmeyenlerin (muhkem) hakkından gelinmesini emreden kanunların kenarında bulunduğu görülmektedir.⁶⁹ İptal edilen bu kanunlar görünüşe göre ilk defa I. Selim zamanında kanunnameye girmişler ve Kanuni döneminde yapılan umumi kanunnamede de yer almıştır.⁷⁰ Derkenar notunun ekleyen kişi 15. yüzyıl tedvinlerinde yer almayan bu kanunların vazedici hükümdarın vefatıyla birlikte geçerliliğini yitirdiğini ve konunun şer‘î hukuk kapsamında ele alınması gerektiğini anlatmak istemektedir.

Bütün bu örnekler “Emr-i şer‘ mu‘teberdir, kânûnu yoktur” notunun genellikle ilk defa I. Selim zamanında kanunnameye giren hükümlere getirildiğini göstermektedir. Bu hükümlerin birçoğu I. Selim daha hayatta iken istinsah edilmiş olan 1520 tarihli bir kanunnamede tashihsiz olarak bulunur.⁷¹ Derkenar notlarının nispet edildiği Nişancı Celâlzâde’nin bilinçli bir şekilde 15. asra ait kanunları hedef almaktan kaçındığı hatta tashihleri bu asırda teşekkül eden kanunları içeren bir kanunnameyi, muhtemelen II. Bayezid’in *Kitâb-ı Kavânîn-i Örfiyye-i Osmânî* başlıklı kodunu esas alarak yaptığı anlaşılmaktadır. Derkenar notu genellikle ilk defa I. Selim’in iradesiyle çıkarılan kanunların sultanın vefatından sonra kanun vasfını kaybettiğini ve düzenledikleri alanda şeriat hükümlerinin geçerli olduğunu hatırlatmaktadır.

Şer‘ile Lâzım Gelirse/Olursa/Emr-i Şer‘ Lâzım Gelirse

Klasik Osmanlı kanunnamelerinde yer alan derkenar notlarından bazıları diyet veya tazmine ancak şer‘an gerekli olursa hükmedebileceğini ifade eder. Diyet ve tazmin genellikle özel kişiler arasındaki kul hakkı ihlallerine müteallik telafilerle ilgili olduğu için şer‘î hukukun konusudur. Derkenar tashihlerini yapan kişiler esas itibariyle örfi yetkililerle reaya arasındaki dikey ilişkileri düzenleyen kanunların diyet ve tazmin gibi şeriatın alanına giren yatay telafileri ele almasını doğru bulmaz. B 1882, A 4898 ve T 2730 nüshalarında bir mahalle veya köyde cinayete kurban gittiği anlaşılan bir maktul bulunduğu soruşturma (*teftiş*) başlatılarak katilin bulunması; katil bulunamazsa halkın *diyet* ödemeye mahkum edilmesi emredilir. İlk iki nüshada kanunun kenarına, “Emr-i şer‘ mu‘teberdir. Şer‘ile diyet lâzım

69 B 1882, 6b; A 4898, 3a; T 2730, 5a. Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 88; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 3: 94, 118.

70 Yücel – Puhala, *I. Selim Kanunnameleri*, 157; *Kânûnnâme-i Sultânî*, 38b.

71 Bkz. Yücel – Puhala, *I. Selim Kanunnameleri*, 153, 155-6, 157.

gelirse diyettir. (Nesne lazım) gelmezse nesne yoktur. Şer' ne -emrederse- o(l)dur” notu bulunur. Son nüshadaki not, bir önceki kanunla ilgili tashih cümlesinin hemen devamına, “Emr-i şer' i şerîf mu'teberdir. Şer' ile diyet lâzım gelirse. Ve illâ gelmez ise nesne yoktur. Şer' -i şerîf ne emreder ise ol olur” şeklinde yazılmıştır.⁷² Notların da ifade ettiği üzere diyetin gerekliliğine ancak şer'î hukuk kapsamında karar verilebilir. Kanun lafzının ima ettiğinin aksine diyet fail-i meçhul cinayette hemen gerekli hale gelmez; şer'î hukukun *kasâme* kapsamında tayin ettiği belli şartların bulunması ve belli prosedürlerin yerine getirilmesi gerekir. Zaten tashih edilen kanunun *Kitâb-ı Kavânîn-i Örfiyye-i Osmânî*’deki versiyonunda katil bulunamazsa halk diyet ödemeye mahkum edilmez ve durumun merkezî otoriteye bildirilmesi emredilir.⁷³ Diyeti emreden kısım kanuna ilk defa I. Selim zamanında eklenmiş görünmektedir.⁷⁴ Notu düşen kişi kadim niteliği bulunmayan diyet emrinin vazedici hükümdarın vefatıyla geçersiz hale geldiğini ve konunun şer'î hukuk kapsamında ele alınması gerektiğini hatırlatmaktadır.

B 1828, A 4898 ve T 2730 bir köy yakınında konaklayan kişinin geceleyin malı uğurlandığında hırsızın köy halkına buldurulmasını emreder ve hırsız bulunamazsa köy halkına *tazmin* sorumluluğu yükler. Son nüshada bu kanundan önce mahalle veya köyde meydana gelen cinayet, yağma, hırsızlık ve eşkıyalık suçlarında hırsızın buldurulması, varsa töhmet altında olanların soruşturulması ve zararın *tazmin* ettirilmesi emredilir. İlk iki nüshada kanunun kenarında, “Emr-i şer' mu'teberdir, şer' ile/şer'î tazmîn olursa/var ise ettirilir ve illâ felâ. Ve hem uğurlandığı sâbit gerek. Eğer sâbit olmaz ise/olmazsa mücerret dava ile nesne lâzım olmaz” notu vardır. Son nüshada her iki hüküm için de geçerli olacak şekilde, “Emr-i şer' mu'teberdir, şer' ile tazmîn eyleser ettirilir ve illâ felâ. Ve hem uğurluk mukarrer olup sâbit olursa; eğer sâbit olmaz ise mücerret dava ile nesne lâzım olmaz” kenar notu zikredilir.⁷⁵ Ancak tashih edilen kanunun *Kitâb-ı Kavânîn-i Örfiyye-i Osmânî* isimli daha eski koddaki versiyonu tazmin hükmü içermez.⁷⁶ Tazmin hükmü kanuna ilk defa

72 B 1882, 5a; A 4898, 2a; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 3: 90, 117; T 2730, 3a. Heyd'in tespitine göre A 250'de de benzer bir not vardır (*Ottoman Criminal Law*, 67).

73 “Ve bir bölük halk içinde adem ölse tehdîdat edip vuranı bulduralar, bulmazlarsa ol halkı tutup Dergah-u Muallâ'ya bildireler. Ferman-ı kaza anların babında ne veçhile sadır olur ise mücebi ile amel edeler.” Beldiceanu, *Kitâb-ı Qavânîn-i Örfiyye-i Osmânî*, 6b.

74 Yücel – Puhala, *I. Selim Kanunnameleri*, 152.

75 B 1882, 4b; A 4898, 2b; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 3: 92, 118; T 2730, 3b. Heyd'in tespitine göre A 250'de de benzer bir not vardır (*Ottoman Criminal Law*, 76-7).

76 “Köy ve mahalle içinde adem ölse veya kârban basılıp hasaret olsa veyahut bir köy arasında uğurluk ve haramilik olsa elbette hırsız buldurup çıkaralar.” Beldiceanu, *Kitâb-ı Qavânîn-i Örfiyye-i Osmânî*, vr. 6b-7a.

I. Selim zamanında dahil olmuş görünmektedir.⁷⁷ Tıpkı bir önceki düzenlemede olduğu gibi burada da notu düşen kişi kadim niteliği bulunmayan tazmin hükmü vazedici hükümdarın ölümüyle kanun vasfını kaybettiği için konunun daha önce olduğu gibi şer‘î hukuk kapsamında ele alınması gerektiğini anlatmaktadır.

Birçok nüshada bir kişiye suçlama (*isnad-ı töhmet*) yöneltildiğinde o kişinin -eğer varsa- sırasıyla oğluna, kardeşine, akrabasına, arkadaşına, kefillerine, köy veya mahalle halkına ya da evinde oturduğu kişiye bulma sorumluluğu yüklenmesi gerektiğini emreden kanunların kenarında, “Musahibine/musahibe teklîf yoktur ve ehl-i karyeye dahi yoktur, kefiledir; kefil yokise akrabasıdır” notu bulunur.⁷⁸ Notu düşen kişi açıkça sorumluluğun sohbet arkadaşına ve köy/mahalle halkına değil, sırasıyla ilgilinin nefesine kefil olan kişiye ve akrabasına yüklenebileceğini ifade etmektedir. Bazı nüshalarda ayrıca suçlama yöneltilen kişinin bulunamaması halinde, suçu sabit olmuşsa ya da evvelden töhmetli ise mahkum edileceği tazminatın adı geçen kişilerce ödenmesi emredilir. Kanunun kenarına, “Tazmin şer‘îdir; şer‘ ile tazmîn yokise yoktur” notu eklenmiştir.⁷⁹ Görünüşe göre ilk defa I. Selim zamanında kanunnameye giren tazmin hükmünün⁸⁰ kadim nitelikli olmadığından hareket eden Nişancı, özellikle vazedici hükümdarın vefatından sonra kanun vasfını kaybettiğini hatırlatmakta ve tazminin şeriat kapsamında ele alınması gerektiğini ifade etmektedir.

B 1882, A 4898 ve T 2730’a göre derbent muhafızları kayıtsızlık (*tekasül*) nedeniyle koruma ve zapt görevlerinde *taksirat* ettikleri için Müslümanların malları *zayi* olup failer bulunmadığında, derbendi koruyup gözetmeleri gerektiği için *tazmin*le sorumludurlar. İlk iki nüshadaki kanunun kenarına, “Tazmîn şer‘îdir. Şer‘ ile tazmîn yok ise yoktur” notu düşülmüştür. Ayrıca ilk nüshada bu notun birkaç satır altında kanunun “tazmîn ettireler” kısmının yanına, “Şer‘ ile amel olunur” kaydı eklenmiştir. Aynı kayıt A 4898’de notun devamına yazılmıştır. T 2730’da hükmün bittiği yerin kenarına, “Tazmîn emr-i şer‘ ile şer‘îdir, tazmîn yok ise daman yoktur” notu getirilmiştir.⁸¹ Heyd’in tespitine göre A 250’de de tazminin şer‘î olduğu ve şer‘ ile tazmin yoksa tazmin sorumluluğunun söz konusu olmayacağına dair bir not bulunmaktadır.⁸² Görüldüğü üzere bütün kenar notları tazmin sorumluluğu yükleme konusunda şeriat hükümlerinin geçerli olduğunu,

77 Yücel – Puhala, *I. Selim Kanunnameleri*, 154.

78 B 1882, 17a; A 4898, 7a; T 2730, 15a-15b; Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 91; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 3: 105, 122.

79 B 1882, 17a; A 4898, 7a; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 3: 105, 122.

80 Yücel – Puhala, *I. Selim Kanunnameleri*, 182.

81 B 1882, 17a-17b; A 4898, 7a; T 2730, 15b; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 3: 106, 122.

82 Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 91.

şer'an gerekli olmadıkça tazmine hükmedilemeyeceğini ifade etmektedir. Tashihi edilmiş olan kanunun 926/1520 tarihli I. Selim kanunnamesinde de bulunmakla⁸³ birlikte daha erken tarihli kanunnamelerde hiçbir şekilde yer almaması önemlidir. Derkenar notunda kadim niteliği bulunmayan bu kanunun vazedicî hükümdardan sonra geçerliliğini yitirdiği ve tazmin konusunun şeriat kapsamında ele alınması gerektiği anlatılmaktadır.

Bir kanunnameye kervansaraycının her sabah kapıları açmadan önce misafirleri yoklaması ve bir hırsızlık olayı meydana gelip gelmediğinden emin olması istenmektedir. Yoklama yapıldıktan ve kapılar açıldıktan sonra eşyaların çalındığı iddiasına itibar edilmemelidir. Kervansaraycı sabah insanları yoklamadan kapıları açarsa kaybolan eşyaların kıymeti kendisine *tazmin* ettirilmelidir. Kanunun kenarında, “şer' ile sabit olduktan sonra” notu bulunmaktadır.⁸⁴ Heyd'in tespitine göre A 250'deki mukabil kanunun kenarında, “gittiği şer' ile sabit olduktan sonra” notu vardır.⁸⁵ Aslında tashihi edilen kanun, bir benzeri *Kitâb-ı Kavânîn-i Örfiyye-i Osmânî*'de yer alan kadim bir düzenlemedir.⁸⁶ Nişancı tazmin hükmünün kadim bir kanun tarafından düzenlendiğinden haberdardır. Daha önce yaptığı gibi tazminin şer'î bir konu olduğunu ve şeriatın alanına girdiğini ifade eden notlar düşmemesinin muhtemel nedeni budur. Yine de tazmini şeriatın alanına ait gören tavizsiz tutumunun gereği olarak kadim nitelikli kanunun kenarına şer'an sabit olma şartına dair bir not iliştiirme gereği duyar. Zaten şer'an ispat edilme zorunluğu gerçekte örfen ispatın yeterli görüldüğü istisnalar hariç ceza kanunlarında aranan bir şarttır. Buna göre kervansaraycıya tazmin sorumluluğu ancak şer'an sabit olduktan sonra yüklenebilir.

Bazı kanunnamelerde çocuk-ebeveyn, kardeşler veya eşler arasında meydana gelen hırsızlıklar için dayak ve para cezasına hükmeden kanunun kenarında “Emr-i şer' lâzım gelirse” ve “Şer' ile ne lâzım gelirse” gibi notunun bulunduğu görülür.⁸⁷ Bu notlar kanunun kendi başına hükmünü icra edemeyeceğine ve yaptırımın sadece şeriatın gerektirdiği durumda uygulanabileceğine işaret eder. Aslında tashihi edilen kanun eldeki en eski kanunnamelerde yer alan kadim bir düzenlemedir.⁸⁸ Notu

83 Yücel – Puhala, *I. Selim Kanunnameleri*, 182.

84 *B 1882*, 4b-5a.

85 Müellife göre bu not bir sonraki, kervansarayın dışardan delinmek suretiyle yapılan hırsızlığı cezalandıran hükümlerle ilgili olabilir (*Ottoman Criminal Law*, 79).

86 Beldiceanu, *Kitâb-ı Qavânîn-i Örfiyye-i Osmânî*, 7a-b.

87 *B 1882*, 4a; *A 4898*, 2b; Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 75; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 3: 92, 118.

88 Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları: Kanunlar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1946), 389; Beldiceanu, *Kitâb-ı Qavânîn-i Örfiyye-i Osmânî*, 5a-b.

düşen kişi kadim vasfı bulunsa bile bu kanunun kadı mahkemesi ve şeriatın bağımsız olarak kendi başına hüküm icra edemeyeceğini belirtmektedir. Bir kanunnameye aynı kanunun kenarında bulunan, “Oğul ataya yemin vermek yoktur; vermeye hürmetiçün”⁸⁹ notu babanın, oğlun malını çalmakla suçlandığı davada standart hukuki bir prosedürden babalık bağı nedeniyle vazgeçilmesini ister. Bazı nüshalarda kanunun sonuna, “siyaset yok” ifadesi eklenmiş ve bunların birinde kenara, “Siyaset dediği şer‘an kat-ı yeddir” notu yazılmıştır.⁹⁰ Bu notlar karı-koca, çocuklar ve evlenme engeli oluşturacak derecede akrabalar arasında meydana gelen hırsızlıkların, muhafazalı yerlere girme hususundaki serbestlik nedeniyle had cezası gerektirmeyeceği anlayışında olan Hanefi hukuk yorumuyla uyumludur.⁹¹

Birçok kanunnameye serseri takımının (*levant tayifesi*) kadınların ve çocukların su aldığı veya çamaşır yıkadığı yerlerden uzak tutulmasını emreden ve aldırış etmeyenlere dayak ve para cezası getiren kanunların kenarında, “Şer‘ ile ta‘zîr lâzım gelirse ta‘zîr oluna, lâzım gelmezse ta‘zîr yoktur”, “Şer‘le ta‘zîr lâzım gelirise; lâzım gelmez ise yoktur; cürm dahi” ve “Şer‘ ile lâzım gelirise; gelmezse yoktur; cürm dahi yoktur” gibi notlar vardır.⁹² Bu notlar örfi yetkilileri, kanunun vazettiği tazir cezasının ancak şer‘an gerekliyse uygulanabileceği hususunda uyardı. Başka bir ifadeyle tazir ancak şeriat kapsamında ve kadı hükmüyle tatbik edilebilir. A 250’deki kenar notunda ayrıca böyle bir kanun bulunmadığı da belirtilmektedir.⁹³ Gerçekten ilk defa I. Selim zamanında kanunnameye girmiş görünen kanun⁹⁴ eski tedvinlerde yer almaz. Derkenar notlarının işaret ettiği üzere vazedici hükümdarın ölümüyle kanun vasfını kaybetmiş ve düzenlediği alanı tekrar şeriatın hakimiyetine terk etmiştir. Bazı notlarda, şer‘an tazir lazım gelmezse failden para cezası (*cürm*) da alınmayacağı ifade edilir. Kastedilen şey klasik Osmanlı kanunnamelerinde çoğu defa tekrarlandığı üzere para cezasının ehl-i şer‘ olan kadının hükmünden sonra tahsil edilebileceğidir.

Kanunlara göre bir kimseye kefalet ya da başka bir sebeple başka birini bulma sorumluluğu yüklendiğinde yedi kadılık yerini gereği üzere araması gerekir. Buna rağmen bulamadığını söylerse ve yalan söyleme ihtimali yoksa sorumluluktan kurtulur. Birçok nüshada bu kanunların kenarında, “Şer‘ ile bulmak lâzım olurise/

89 Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 75.

90 Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 75.

91 Midilli, *Şeriat-Kanun Ayrımı*, 237-78.

92 B 1882, 6b; A 4898, 3a; Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 88; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 3: 94, 11.

93 Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 88.

94 Yücel – Puhala, *I. Selim Kanunnameleri*, 157.

gelirse buldurulur/bulduralar; kânûnu yoktur” notu vardır.⁹⁵ Kenar notunda kullanılan ‘kânûnu yoktur’ ifadesiyle söz konusu düzenlemenin *Kânûn-i Padişahî* ve *Kitâb-ı Kavânîn-i Örfiyye-i Osmânî* gibi erken tarihli tedvinlerde yer almaması arasında ilişki vardır. Derkenar notunu ekleyen kişi görünüşe göre ilk defa I. Selim zamanında kanunnameye giren düzenlemenin⁹⁶ vazedici hükümdarın vefatından sonra kanun vasfını kaybettiğini ve düzenlediği alanı şeriatı terk ettiğini haber vermektedir.

Yanlıştır, Amel Olunmaz, Merfû'dur, Memnû'dur

Klasik Osmanlı ceza kanunlarının derkenarlarında yer alan birçok tashih notu ilgili kanuni düzenlemenin yanlış olduğunu, kendisiyle amel edilemeyeceğini, merfu veya memnu olduğunu ifade eder. Birçok kanunnamede yaralının, “Beni fulan kişi urdu/urmuşur” sözüne itibar edilmemesini isteyen fakat bahsettiği kişinin evvelden töhmetli ya da kendisiyle açık bir düşmanlık içinde olması durumunda kadı marifetiyle örf/işkenceye tabi tutulmasını emreden/onaylayan kanunların kenarında, “Örf yoktur, yanlıştır; şer' ile sabit olmazsa/olmadıysa nesne lâzım gelmez” notu bulunmaktadır.⁹⁷ Kenar notunu düşen kişi belirtilen bağlamda 15. yüzyıl tedvinlerinde bulunmayan ve ilk defa I. Selim zamanında kanunnameye dahil olduğu anlaşılan örf/işkence hükmünün⁹⁸ yanlış olduğunu ve standart şer'î ispat vasıtalarıyla sabit olmadıkça zanlıya her hangi bir yaptırım uygulanamayacağını belirtmektedir. Kenar notunun örf/işkence uygulamasını mutlak olarak yanlış bulduğu düşünülmemelidir. Çünkü tashihli nüshalarda hırsızlık suçu bağlamında açıkça örfü/işkenceyi emreden iki ayrı kanunun kenarında yanlış olduklarını ifade eden her hangi bir tashih notu bulunmamaktadır.⁹⁹

Birçok kanunnamede birbiriyle *muhkem dövüşen* kadınları *muhaddere* (çarşı ve pazara çıkmayan örtülü kadın) değilseler tazir ve para cezasına çarptıran, *muhaddere* iseler kocalarına tazir/tehdit ve para cezası tayin eden kanunların kenarında, “Bu

95 B 1882, 5b; A 4898, 3a; T 2730, 4b; Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 85; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 3: 94, 118.

96 Yücel – Puhala, *I. Selim Kanunnameleri*, 156.

97 B 1882, 2b-3a; A 4898, 2a; T 2730, 3a; Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 67; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 3: 90, 117; T 2730'deki kenar notu, “Emr-i şer-i şerif mu'teberdir; şer' ile diyet lâzım gelirse ...” şeklinde devam etmektedir. Ancak bu ilave bir sonraki, mahalle veya köy içinde bulunan cesedin failini buldurulması ve diyete çektilmesiyle ilgilidir. Nitekim ilk iki nüshada iki kaydın arası ayrılmıştır.

98 Yücel – Puhala, *I. Selim Kanunnameleri*, 151-2.

99 B 1882'de yer alan iki kanun, “Eğer bir kişinin elinde ya evinde uğurluk esbap bulunsa satın aldı[y]sa satanı bulduralar; bulunmaz ise müttehem ise işkence edeler” ve “Ve hırsız bir kimesneye benim şerfikimdir dese evvelden müttehem ise mücb-i örf olur ve illâ hırsız sözüne amel olunmaya” şeklinde yazılmıştır (4b, 5a).

yanlıştır” ve “Bu ziyade yanlıştır” notları bulunmaktadır.¹⁰⁰ Görünüşe göre kenar notunu düşen kişi kanunun tamamını ya da kocaları cezalandıran kısmı yanlış bulmaktadır. Yanlış olan şeyin, suçun şahsiliği prensibini ihlal ettiği için kocanın cezalandırılması mı, yoksa ayrıca her iki yaptırıma birden maruz bırakılması mı olduğu açık değildir. Gerçekten bir kocanın, karısının işlediği suç veya kabahat yüzünden cezalandırılması, özellikle dayak cezasına çarptırılması doğru bulunmamış olabilir.¹⁰¹ Daha muhtemel olanı notu düşen kişinin gerçekte böyle bir kanun bulunmadığını kastetmiş olmasıdır. Nitekim tashih edilen kanun *Kānûn-i Padişahî* ve *Kitâb-ı Kavânîn-i Örfiyye-i Osmânî* gibi erken tarihli kodlarda hiçbir biçimde yer almaz. Bu iki kodda yanlış olduğu belirtilen kanuna en yakın düzenleme birbirine yapışıp yakalarını yırtan iki kişinin tazir edilmesini fakat para cezasına çarptırılmamasını emreder.¹⁰² Kenar notunu düşen kişi ilk defa I. Selim zamanında kanunnameye eklenmiş görünen¹⁰³ ve vazedici hükümdarın ölümünden sonra geçerliliğini yitiren ‘yanlış’ kanunu bu kadim düzenlemeyle bağdaştıramamış gibidir.

II. Bayezid’den Kanuni dönemine kadar çıkarılmış birçok kanunnamede zina suçunu bildiği halde kadıya söylemeyen kişiye para cezası (*cürm*) gerekmeyeceği fakat hırsızlığı bilip söylemeyen kişiden on akçe alınacağı belirtilir.¹⁰⁴ Bazı nüshaların derkenarlarında bu hükümlerin her ikisiyle de amel olunmayacağı ve ayrıca ikinci hükmün merfu olduğu ifade edilir.¹⁰⁵ Bu nüshalardan birinde *köftehorluk cürmünü* (mahreminin iffetsizliğine göz yuman kişiden alınması gereken para cezasını) düzenleyen kadim kanunun kenarına da merfu olduğunu ifade eden bir not eklenmiştir.¹⁰⁶ Bunlar derkenar tashihlerinin toplu olarak zikredildiği nüshalarda bulunmayan tekil notlardır. Kim tarafından eklendikleri belli değildir ve diğer kanunların kenarına da benzer notlar eklenmesini gerektireceği için tutarlı gerekçeleri olamaz. Kendisiyle amel olunmayacağı ve merfu olduğu belirtilen yukarıdaki kanunlar yeni tedvinlerde daima yer bulmuştur.

Bazı kanunlara göre bir kimse mahallesi ya da köy halkı tarafından *hırsız* ve *kahpe* olduğu gerekçesiyle istenmiyorsa, töhmetliyse ve töhmetli oluşu insanlar tarafından

100 B 1882, 3b; T 2730, 3a. Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 70.

101 Bu kanunlar hakkında bir değerlendirme için bkz. Muharrem Midilli, “Colin Imber’in Klasik Osmanlı Ceza Hukuku Hakkındaki Yaklaşımlarına Dair Eleştirel Notlar,” *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, no. 29 (2020): 27-8.

102 Barkan, *Kanunlar*, 388; Beldiceanu, *Kitâb-ı Qavânîn-i Örfiyye-i Osmânî*, 4a; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 2: 41.

103 Yücel – Puhala, *I. Selim Kanunnameleri*, 152.

104 Beldiceanu, *Kitâb-ı Qavânîn-i Örfiyye-i Osmânî*, 3b; *Kānûnnâme-i Sultânî*, 35b.

105 Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 63.

106 Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 58.

biliniyorsa mahallesinden/köyünden sürülür. Gittiği yerde de kabul edilmezse bütün şehirden çıkarılır. Bir nüshada (T 2730) gittiği mahallede/köyle birkaç gün beklenmesi gerektiği, tövbe edip durumunu düzeltirse şehirde kalabileceği, aksi halde şehirden çıkarılacağı ifade edilmektedir. Bu kanunların kenarında, “Nefiy memnû‘dur, şer‘ ile lâzım gelen(i) icra olunur/edeler” notu bulunmaktadır.¹⁰⁷ Nefiyin memnu oluşu konu hakkında çıkarılmış yeni bir kanundan ziyade kadim bir kanun bulunmamasına dayandırılmış gibidir. Nitekim erken tarihli tedvinlerde yer almayan bu kanun ilk defa I. Selim’in iradesiyle kanunnameye eklenmiş görünmektedir.¹⁰⁸ Notu düşen kişi vazedici hükümdarın vefatıyla kanunun geçerliliğini yitirdiğini ve meselenin şeriat kapsamında ele alınması gerektiğini anlatmak istemektedir.

Bir kanunnameye kasten vakit namazlarını ve/veya Cuma namazını terk eden kişilerin teftiş edilmesini ve ağır bir dayak ve para cezasına çarptırılmasını emreden kanunun kenarına, “Târik-i namaz ve Cum‘aya teftiş yoktur, memnû‘dur” şeklinde bir not eklenmiştir.¹⁰⁹ Kenar notu vakit namazlarını ve Cuma namazını terk eden kişilerin kanunen soruşturulmasının yasak olduğunu bildirmektedir. Tıpkı bir önceki düzenlemede olduğu gibi burada da teftiş yasağı konu hakkında çıkarılmış yeni bir kanundan ziyade kadim bir kanun bulunmamasına dayandırılmış gibidir. Nitekim *Kânûn-i Padişahî* ve *Kitâb-ı Kavânîn-i Örfiyye-i Osmânî* gibi eski tarihli kanunnamelerde namazı terk edenleri soruşturmayı emreden her hangi bir kanun bulunmamaktadır.

Kanunname Nüshalarındaki Diğer Derkenar Tashiheri

Bazı kanunname nüshalarında bulunan kimi derkenarlar ilgili kanunların arza muhtaç olduğunu belirtir. Amaç ağır cezaların infazdan önce merkezi hükümete arz edilmesi gerektiğini hatırlatmaktır. Bu nedenle T 2730 nüshasında sahte hüküm ve hüccet yazma suçunu âdet haline getiren kişiye el kesme, âdet haline getirmeyene ağır dayak cezası veren kanunun kenarına, “Arza muhtaçtır; emr olunmayınca etmeyeler” notu eklenmiştir.¹¹⁰ Notu düşen kişi el kesme cezası uygulanmadan önce durumun merkezi hükümete arz edilmesini ve infaz emri gelmeden cezanın uygulanmaması gerektiğini ifade etmektedir. Aynı kenar notu bir sonraki, *elinde kallâb esbabı bulunan* kişinin *muhkem hakkından* gelinmesini ve *kallâblığı* sabit olanın merkezi hükümete arz edilmesini emreden kanunu da hedefleyecek şekilde yazılmıştır.¹¹¹ Nitekim B 1882 ve A 250 nüshalarında elinde kalpazanlık aletleri (*kallâb esbâbı*) bulunan

107 B 1882, 17b; T 2730, 15b; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 3: 122.

108 Yücel – Puhala, *I. Selim Kanunnameleri*, 182.

109 A 4898, 3a.

110 T 2730, 4b; Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 83.

111 T 2730, 4b; Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 83.

kişinin *muhkem hakkından* gelinmesi ve *rızkının beğlik* edilmesini isteyen kanunun kenarında, “Arza muhtaçtır; emr olunmayınca etmeyeler” notu vardır.¹¹² Muhkem hakkından gelinme ve malların müsadere edilmesi ağır bedeni ve mali cezalardır. Notu düşen kişi zaten eski kanunnamelerde bulunmayan ve derkenarlarında şeriat emrinin muteber olduğu belirtilen bu ağır cezalardan önce durumun merkezi hükümete arz edilmesini ve gelen emre göre davranılmasını istemektedir.

Bazı nüshalarda hırsızın ele verdiği suç ortağının evvelden töhmetli ise *mûcib-i örf* olmasına cevaz veren kanunun kenarında, “Arza muhtaçtır” notu bulunur.¹¹³ Kenar notu zanlıya örf/işkence uygulanmadan önce vaziyetin merkezi otoriteye arz edilmesini gerekli görür. Aslında *Kitâb-ı Kavânîn-i Örfiyye-i Osmânî*’de zikredilen benzer bir kanundan hemen sonra *bu kazıyye bu veçhile olmağışün* Padişah’ın (II. Bayezid) 19 Zilkade 900 (11 Ağustos 1495) tarihinde emir verdiği belirtilir.¹¹⁴ Bundan çok daha sonra 975 Şaban’ının ilk günlerinde (Şubat 1568) benzer bir emir daha varit olmuştur.¹¹⁵ Bu iki arzdan en az biri kenar notu düşülmeden daha önce yapılmıştır ve görünüşe göre kenar notunu düşen kişinin amacı her örf/işkence uygulamasından evvel arzın gerekli olduğunu hatırlatmaktır.

Siyasetname ve kanunnamelerde doğrudan hükümdar tarafından vazedilmiş olan salb ve uzuv kesme gibi ağır cezaların her surette uygulanması gerekir. Genellikle siyaset olarak ifade edilen bu ağır cezaların başka bir cezaya tebdil edilmesi prensip olarak yasaktır. Şeriat kapsamında kısasen gerekli olan kesinleşmiş ağır cezalar da böyledir. Ancak cezalar kesinleşmeden önce mağdur ya da varislerinin kisası affetme ve belli bir bedel karşılığında faille anlaşma hakkı vardır. Bu durumda örfi yetkililerin de failden para cezası alma hakkı doğar. Kural, B 1882, A 4898 ve A 250 nüshalarında, “Eğer bir kimesne âdem öldürse yerine kısas ederlerse cürm yoktur. Eğer etmeseler yahut kısas lâzım gelir katl olmasa (...) cürm alın” şeklinde ifade edilmektedir. Bu kanunların kenarına, “Kânûn üzere siyâsete müstahak olanın kânûnu siyâsettir; anda asla cürm yoktur” notu getirilmiştir.¹¹⁶ Aynı not T 2730 nüshasında kanun metnine eklenmiştir.¹¹⁷ Benzer bir not başka bir nüshada, “Kânûn üzere siyâsete müstahak olanın kânûnu siyâsettir; anda asla dem

112 B 1882, 5b. Heyd bu notun yalan şahitlikle ilgili önceki hükümle de ilgili olabileceğini düşünmektedir (*Ottoman Criminal Law*, s. 83).

113 B 1882, 5a; A 4898, 2b; Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 80. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 3: 93, 118.

114 Beldiceanu, *Kitâb-ı Qavânîn-i Örfiyye-i Osmânî*, 8b-9a; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 2: 44.

115 Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 80-1.

116 B 1882, 2b-3a; A 4898, 2a; Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 66; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 3: 90, 117. Bu kanunlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Midilli, *Şeriat-Kanun Ayrımı*, 258-64.

117 T 2730, 2b-3a; Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 66.

yoktur” şeklinde yer almaktadır.¹¹⁸ Bu kenar notunda kullanılmış olan *dem* (kan) kelimesi diğer notlardaki *cürm* kelimesiyle aynı anlama gelir. Cinayet sebebiyle örfi yetkililerin failden aldığı para cezası hakkında kullanılan *kan cürmü* tabiri iki kelimeyi birleştirmektedir. Bütün notlara göre şer‘î olsun örfi olsun siyaset cezalarında genel kural cezanın uygulanmasıdır. Uyarı mahiyetindeki bu notun zamanla kenardan metne eklenecek kadar önemli görüldüğü anlaşılmaktadır. “Kânûn üzere siyâsete müstahak olanın kânûnu siyâsettir; anda asla cürm yoktur” şeklindeki derkenar notu, T 2730 nüshasında, kasten göz veya diş çıkarma suçunda kısas uygulanırsa para cezası alınmamasını isteyen ve kısas lâzım olmazsa alınacak para cezasının miktarını açıklayan kanunun kenarında bulunmaktadır.¹¹⁹ Yine A 4898’de, bir kimseyi kemiğini *uvadıp* cerraha muhtaç hale getiren kişiye para cezası getiren kanunun kenarında da aynı not vardır.¹²⁰ Bu notlara göre sadece ölüm cezasında değil, diğer ağır cezalarda da kanunun öncelikli olarak emrettiği şey cezanın uygulanmasıdır.¹²¹

Klasik Osmanlı kanunnamelerinde yer alan bazı derkenar notları ilgili kanunları teknik fıkıh bilgilerine göre tashih eder. II. Mehmet döneminden itibaren birçok kanunnamede tekrarlanan bir kanuna göre, bir kadın/kız bir kişiye “Bana zina ettin/kıldın” dese ve o kişi inkâr etse sözüne (şahitsiz) itimat edilmez. Suçlanan kişiye yemin verdirilir; kadın/kız tazir ve para cezasına çarptırılır. Eğer bir kişi bir kadına/kıza, “Ben sana zina ettim/kıldım” dese, kadın/kız inkâr etse kendisine yemin verdirilir. Zina ettiğini söyleyen kişi tazir ve para cezasına çarptırılır.¹²² Kanuni dönemine ait görülen bir kanunnamede söz konusu hükümlerin kenarında, “Zina da‘vasında yemîn merfû‘ iken metn-i kitabda yemîn verilir demek galattır; gaflet olunmaya” kaydı bulunmaktadır.¹²³ 17. yüzyıla ait bazı özel derlemelerde bu notun gerekçesi açıklanmıştır: “Şer‘-i şerîfde er ve avrattan biri birine zina etti deyu ikrar eylese zinayı münkir olanın üzerine yemîn vermek yoktur; zira hadd-i zina hâlis hakkullahdır, hakk-ı abd değildir.”¹²⁴ Kenar notu bu kadim kanunun yazımında şer‘î hukuk yönünden teknik hata bulunduğunu ifade etmektedir. Gerçekten zina Hanefilere göre salt Allah hakkını ihlal eden bir suç olduğu için zina davasında münkire yemin verdirilmez. Ayrıca bir kişi başka birine zina suçu isnat ettiğinde

118 Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 66.

119 T 2730, 3a; Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 69.

120 A 4898, 2a; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 3: 117.

121 Yukarıdaki kanunlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Midilli, *Şeriat-Kanun Ayrımı*, 258-74.

122 Barkan, *Kanunlar*, 388; Beldiceanu, *Kitâb-ı Qavânîn-i Örfiyye-i Osmânî*, 3b; *Kânûnnâme-i Sultânî*, 35b.

123 Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 62.

124 Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 62.

dört şahit temin edemezse karşı tarafın inkârıyla kazf suçlusu haline gelir. Bunun için suçlanan tarafın yemin etmesine gerek yoktur. Görünüşe göre yemin zamanın kötüleşmesi ve suçluların tespitinin zorlaşması nedeniyle doğrudan kamu otoritesi tarafından alınmış bir tedbirdir.¹²⁵

Birçok kanunnamede padişah beratıyla kaza, tedris, tevliyet, nezaret, (meşihat), hitabet ve imamet gibi görevleri icra edenlerin hak etseler bile tazir edilmemesi, kefil varken hapsedilmemesi ve durumlarının merkezi hükumete arz/ilam edilmesi istenir. Ancak büyük bir suç işlediklerinde, kaçma ihtimalleri bulunuyorsa ve kefilleri de yoksa hapsedilebilirler.¹²⁶ Belirtilen kişilere ceza infazı açısından dokunulmazlık tesis eden bu kanunların kenarındaki nota göre müderrisler ve genel olarak *dergâh-ı muallâ* kulları/sipahileri dışındakilerin arz olunmasına gerek yoktur; kendilerine şer‘ ile lazım gelen icra edilmelidir.¹²⁷ Kenar notunu düşen kişi 926/1520 tarihli I. Selim kanunnamesinde de yer alan kanunu¹²⁸ tadil etmekte; tazir cezalarının infazı yönünden ayrıcalıklı saydığı görevlileri sınırlandırmaktadır.

Sonuç

Klasik Osmanlı ceza kanunlarını iptal veya tadil eden bütün bu derkenar notlarının çoğu dört ayrı kanunname nüshasında bulunmaktadır. Bu nüshalardan üçünün başlığında Sultan (I.) Selim’e ait olduklarını gösteren kayıtlar bulunur. Kanuni dönemi düzenlemelerini içeren sonuncu nüshadaki derkenarların önemli bir kısmı öncekilerden birinden veya onlara çok benzer başka bir nüshadan kopyalanmıştır. Bazı nüshalarda derkenarlar Nişancı Celâlzâde’ye nispet edilmekle birlikte sonraki nişancıların ve muhtemelen ilmiye mensubu kişilerin eklediği tekil notlar da vardır. Derkenarlarda en fazla tekrarlanan “Emr-i şer‘ mu‘teberdir, kânûnu yoktur” notu 15. yüzyılda çıkarılan kanunları hedef almaktan bilinçli olarak kaçınır ve genellikle ilk defa I. Selim zamanında kanunnameye dahil olan kanunlara yönelir. Notun iptal ettiği kanunlar derkenarlı bazı nüshaların başlığından da anlaşılacağı üzere vefat etmiş bir hükümdarın; merhum Sultan Selim’in kanunlarıdır. Celâlzâde muhtemelen vazedici hükümdarın ölümüyle birlikte ona ait kanunların geçerliliğini yitirdiğini ve düzenledikleri meselelerin şer‘î hukuk kapsamında ele alınması gerektiğini hatırlatmak istemektedir. Diyet ve tazmin gibi genellikle özel kişiler arasındaki kul hakkı ihlallerine müteallik telafileri düzenleyen kanunlara eklenen derkenar notları bu konuların şer‘î hukukun alanına girdiğini ve diyete/tazmine

125 İlgili tartışmalar için bkz. Midilli, *Şeriat-Kanun Ayrımı*, 244-9.

126 B 1882, 17b; A 4898, 7a; T 2730, 15b; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 3: 106, 122.

127 B 1882, 17b; A 4898, 7a; T 2730, 15b; Heyd, *Ottoman Criminal Law*, 92; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 3: 106.

128 Yücel – Puhala, *I. Selim Kanunnameleri*, 182.

ancak şer'an gerekli olursa hükmedebileceğini ifade eder. Nişancı'yı motive eden şey yine diyet/tazmin hükmünün genellikle 15. yüzyıla ait mukabil kanunlarda zikredilmemesi ve vazedici hükümdarın artık hayatta olmamasıdır. Diğer birçok kanunun kenarında, kanun hükmünün ancak şer'an gerekirse icra olunacağını, yanlış, merfu veya memnu olduğunu, kendisiyle amel edilmeyeceğini ya da arza muhtaç olduğunu ifade eden notlar vardır. Kanunların teknik fıkıh kuralları yönünden hatalı yazıldığını belirten ve yetkilileri siyaset cezalarının uygulanması hususunda uyarıcı notlara da rastlanmaktadır. Bunlardan iptal veya tadil amacı taşıyanlar umumiyetle yine ilk defa I. Selim döneminde kanunnameye dahil olan hükümleri hedefler. Daha önceki döneme ait kanunları hedefleyen bazı tekil notların iptal ya da tadil gerekçeleri açık değildir.

Derkenar notlarının öncelikli amacı tazir çerçevesini aşan şeriata zıt düzenlemeleri iptal veya tadil etmek değildir. Eğer böyle olsaydı o zaman 15. yüzyıla ait diğer pek çok kanuna da yönelmeleri gerekirdi. Bazı gerçek düzeltmeler bir yana notların öncelikli amacı kadim kanunlara eklenen yeni düzenlemelerin vazedici hükümdarın ölümüyle geçersiz hale geldiğini ve geçersiz hale gelen kanunların düzenlediği alanların yeniden şeriatın hakimiyetine girdiğini hatırlatmaktır. Hukuk evreninde şer'î hukuk gibi daima var olan fakat ondan farklı olarak yürürlüğe girmesi için hükümdarın törensel onayını gerektiren kadim Osmanlı kanunlarının aksine sonraki hükümdarların salt kendi iradeleriyle vazettikleri yeni örfler/kanunlar vazedicilerle kaim olan geçici düzenlemelerdir. Bu düzenlemeler vazedici hükümdarların ölümüyle kanun olma vasfını kaybettiklerinde düzenledikleri alan yeniden şeriat tarafından doldurulurken, kadim düzenlemeler kanun olarak kalmaya devam eder. Derkenarlardaki iptal veya tadillerin yöneldiği hedefler dikkate alındığında temel ceza kodunu teşkil eden kadim nitelikli kanunların genellikle 15. yüzyılda yapılanlar olduğu söylenebilir. Sonraki hükümdarların iradesini aşan bir meşruiyet ve otoriteye sahip olduğu anlaşılan bu temel kanunlara zaman içinde ilave edilen yeni düzenlemeleri iptal veya tadil eden derkenarlar şeriatın kanun üzerindeki hakimiyetini artırmış olmasından ziyade yeni kanuni düzenlemelerin şeriat ve kadim kanunlar karşısındaki geçiciliğini hatırlatan notlardır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Akgündüz, Ahmed. *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*. 2, 3. İstanbul: Fey Vakfı, 1990, 1991.
- Anhegger, Robert. – İnalçık, Halil. *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Müceb-i Örf-i Osmânî: II. Mehmed ve II Bayezid Devirlerine Ait Yasakname ve Kanunnameler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1956.
- Ataöv, Türkkaya. “Sultan Birinci Selim’in Kanunnamesi.” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi* 24, no. 4 (1969): 125-156.
- Aydın, Mehmet Akif. “Ceza.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7: 478-482. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Beldiceanu, Nicoara. *Code De Lois Coutumières De Mehmed II: Kitâb-ı Qavânîn-i Örfiyye-i Osmânî*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1967.
- Barkan, Ömer Lütfi. *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları: Kanunlar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1946.
- Barkan, Ömer Lütfi. “Türkiye’de Sultanların Teşrii Sıfat ve Salahiyetleri.” *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 7, no. 2-3 (1946): 713-733.
- Düzenli, Pehlül. *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi ve Fetvaları*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2012.
- Heyd, Uriel. *Studies in Old Ottoman Criminal Law*. Ed. V.L. Menage. Oxford: Oxford University, 1973.
- İnalçık, Halil. “Kanun.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24: 324-327. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- İnalçık, Halil. “Kanunname.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24: 333-337. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- İnalçık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ*. Çev. Ruşen Sezer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- Kânûnnâme-i Sultân Selîm Han Tâbe Serâh*. Eski Asya Müzesi. Leningrad, no. B 1882, 1b-26a.
- Kânunname-i Sultan Selîm Han Tâbe Serâh*. Milli Kütüphane. Ankara, no. Mf1994 A 4898, 1b-11a.
- Kânûnnâme-i Sultan Selîm Han Aleyhi’r-Rahme ve ’l-Gufrân*. Eski Asya Müzesi. Leningrad, no. A 250, 1b-31a.
- Kânûnnâme-i Sahîh-i Padişahî ve Kenar-i Merhûm Nişancı Paşa*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, no. NEKTY02730, 1b-23a.
- Kânûnnâme-i Sultânî*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, no. 5819, 34b-38b.
- Mergînânî, Ebû’l-Hasan Burhâneddin Ali b. Ebî Bekr. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedî*, thk. Muhammed Muhammed Tamir, Hâfiz Aşûr Hâfiz, Kahire: Darû’s-selâm, 2000.
- Midilli, Muharrem. *Klasik Osmanlı Ceza Hukukunda Şeriat-Kanun Ayrımı*. İstanbul: Klasik, 2019.
- Midilli, Muharrem. “Colin Imber’in Klasik Osmanlı Ceza Hukuku Hakkındaki Yaklaşımlarına Dair Eleştirel Notlar.” *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, no. 29 (2020): 5-46.
- Özdeğer, Hüseyin. “I. Sultan Selim Han Kanunnamesi ve Tahlili.” *İstanbul Üniversitesi Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, no. 1 (1987): 129-175.
- Tuncer, Hadiye. *Yavuz Sultan Selim Han Kanunnamesi*. Ankara: Tarım, Orman ve Köy İşleri Bakanlığı, 1987.
- Tveritinova, Anna S. *Kniga Zakonov Sultana Selima*. Moskova: Akademiya Nauk SSSR, 1969.
- Yücel, Yaşar. – Puhala, Selami. *I. Selim Kanunnâmesi (1512-1520) ve XVI. Yüzyılın İkinci Yarısının Kimi Kanunları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Yücel, Yaşar. – Puhala, Selami. *I. Selim Kanunnâmeleri (1512-1520)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- Yılmaz, Mehmet Şakir. “‘Koca Nişancı’ of Kanuni: Celalzade Mustafa Çelebi, Bureaucracy and ‘Kanun’ in the Reign of Suleyman the Magnificent.” Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2006.